

Emrah BİLGİN*

SÜLEYMÂN FÂİK EFENDİ'NİN MÜSTAKÎMZÂDE SÜLEYMÂN SADEDDİN EFENDİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ ÜZERİNE**

Özet: Osmanlı döneminde çok sayıda eser te'lif eden büyük âlimler yetişmiştir. Bu dönemin önemli isimlerinden biri de 150'den fazla eseri olan Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendî'dir. 18. asırda dünyaya gelen ve yüzyılın sonlarına doğru vefât eden müellif; *biyografik, edebî, dînî, tasavvufî* ve *hikemî* eserler kaleme almıştır. Müstakîmzâde hakkında en kapsamlı incelemeyi, İbnülemîn Mahmûd Kemâl İnal yapmıştır. İnal, Müstakîmzâde'nin *Tuhfe-yi Hattâtîn* adlı eserini yayımlamış ve eserin giriş kısmında müellife dair ayrıntılı bilgi vermiştir. Müellif üzerine Süleymân Fâik Efendi ise en önemli eseri olarak görülen mecmûasında olumsuz değerlendirmeler yapmıştır. Diğer yandan İbnülemîn ise incelemesinde Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde hakkında yaptığı değerlendirmelere karşı çıkmıştır. Bu tartışmaya daha sonra Sadeddîn Nüzhet Ergun da dâhil olmuş ve *Türk Şairleri* adlı eserinde İbnülemîn'in Süleymân Fâik Efendi hakkındaki değerlendirmelerine tenkitte bulunmuştur. Bu çalışmanın esasını da Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde hakkındaki değerlendirmeleri, bu değerlendirmeler hakkında İnal'ın görüşleri ve Ergun'un her iki değerlendirme üzerine olumlu ya da olumsuz eleştirileri oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, Süleymân Fâik Efendi.

ON THE EVALUATIONS OF SÜLEYMÂN FÂİK EFENDİ ABOUT MÜSTAKÎMZÂDE SÜLEYMÂN SADEDDİN EFENDİ

Abstract: In Ottoman period, great wise men who wrote a large number of written works grew up. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi who had more than 150 works was one of the most significant great wise men of this period. The author who was born in the 18th century and died towards the end of the century wrote *biographical, literary, religious, mystical, and gnostic* works. The most comprehensive study about the author was carried out by İbnülemîn Mahmud Kemal İnal. İnal published Müstakîmzâde's work named *Tuhfe-yi Hattâtîn* and gave detailed information about the author at the entry of the work. Süleymân Fâik Efendi, on the other hand, made negative evaluations about the author in his most important work named *Mecmûa*. Besides, İbnülemîn in his study was opposed to the evaluations made by Süleymân Fâik Efendi about Müstakîmzâde. Sadeddîn Nüzhet Ergun was later involved in this discussion and in his book entitled *Türk Şairleri*, he criticized İbnülemîn's assessments about Süleymân Fâik Efendi. The essence of this study is comprised of the evaluations of Süleymân Fâik Efendi about the Müstakîmzâde, İnal's evaluations on what Süleymân Fâik Efendi said about Müstakîmzâde, and Ergun's positive or negative criticisms for both evaluations.

Keywords: Biography, İbnülemîn Mahmud Kemal İnal, Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, Süleymân Fâik Efendi.

* Okt. Dr., Ardahan Üniversitesi Rektörlüğü, bilginemrah@gmail.com.

** Bu çalışmada giriş bölümünde ve Müstakîmzâde'nin hayatı hakkında yer alan bilgilerin bir kısmı, *Devhatü'l-Meşâyih* ve *Zeyilleri* üzerine hazırlanan doktora tezinde de yer almaktadır. Bilgi için bkz. Emrah Bilgin, *Devhatü'l-Meşâyih* ve *Zeyilleri* (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin), (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016, s. 34-39.

Giriş

Osmanlı döneminde 18. asırda yaşamış ve toplum hayatına katkıda bulunmuş olan çok sayıda âlimden biri de Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'dir. Müstakîmzâde hakkında bilgi veren kaynakların birçoğu, genelde birbirlerine yakın bilgileri ihtiva eder.¹ Müellif üzerine yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a aittir. İnal, 1928 senesinde Müstakîmzâde'nin *Tuhfe-yi Hattâtîn* adlı eserini yayımlamış ve eserin giriş kısmında müellif ile eserlerine dair bilgi vermiştir.²

İbnülemin, müellifin hayatını³ kendi ifadesiyle ve sırasıyla *pederi, ceddî, vilâdeti, meskat-ı re'si, tahsîli, Şeyh Mehemed Emîn Tokadî'ye intisâbı, rü'ûs imtihânına duhûlü ve te'essürâtı, te'lîfât ile iştigâli, vefâtı ve medfeni, ahlâkı, şekli, Süleymân Fâik Efendi'nin beyânâtı, âsârı* hakkında müellifin her bir yönünü ayrı ayrı incelemiştir. Son zamanlarda ise müellifin bazı eserleri üzerine kitap,⁴ yüksek lisans ve doktora çalışmaları⁵ yapılmıştır.

¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, İstanbul 1275, C. 4, s. 237-238; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Musannifîn*, İstanbul 1955, C. 1, s. 405; Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, C. 1, s. 168-169; Fikri Zeki el-Cezzâr, *Medâhilü'l-Mü'ellifîn ve'l-A'lâmü'l-Arab*, Riyâd 1994, C. 3, s. 1520; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Uçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, 345; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1998, C. 4, s. 621; Kehhâle Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, Dimeşk 1957; C. 4, s. 266; Muallim Nâcî, *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 292; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1311, C. 4, s. 2620.

² Müstakîmzâde hakkında çok sayıda kaynaktan biyografik bilgi vardır. Ancak İbnülemin, diğer kaynaklarda verilen bilgilerin kısaltılmış olarak beyan edildiğini şöyle belirtir: “*Tezkire-yi Şefkat, Tezkire-yi Fatîn, Târîh-i Cevdet, Sicill-i 'Osmânî, Kâmûsu'l-A'lâm, 'Osmânî Mü'ellifleri* gibi âsârda müşârun-ileyh hakkında verilen ma'lûmât hemân birbirinin 'aynı olmak üzere vilâdetiyle vefâtından ve te'lîfâta hasr-ı hayât etdiğini muhtasaran beyândan 'ibârettir.” İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 28.

³ İbnülemin, Müstakîmzâde gibi bir kimsenin biyografisini yazmak hakkında ise şunları söyler: “Bu kabîl me'hazlarla Müstakîmzâde gibi kesîru'l-âsâr bir fâzil-î 'âlî-kadrin mufassal ve mükemmel bir terceme-yi hâlini yazmak müşkil, belki gayr-ı kabîldir. Binâ'en 'aleyh yazdığım satırlar fevâ'id-i kâfiye te'mîn edemezse de bütün âsârı -kemâl-i zahmetle- taharrî ve tettebbü' edildikten sonra vücûda getirilmiş olduğundan -az çok- mücib-i istifâdedir.” İnal, *a.g.e.*, s. 28

⁴ Müstakîmzâde ve eserleri hakkında İbnülemin'in mühim çalışması dışında şu ana kadar hazırlanmış tüm kitap çalışmaları şunlardır: Barbara Kellner-Heinkele, *Devhatü l-Meşâyih: Einleitung und Edition* (2 cilt), Stuttgart, 2005; Saliha Şener Özburun, *Hazret-i Ali Divan*, Kaktüs Yay., İstanbul 2010; Şakir Diclehan, (hzl.), *Müstakîmzâde Süleyman Saadeddin Efendi, Hazret-i Ali Divanı*, Derin Yayınları, İstanbul 2012; Saliha Şener Özburun, (hzl.), *Müstakîmzâde Süleyman Saadeddin Efendi, Hazret-i Ali Divan*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2010; Mustafa Utku, *Ahidnâme*, Uludağ Yayınları, Bursa 2013; Mustafa Koç, (hzl.), *Müstakîmzâde, Tuhfe-yi Hattâtîn*, Klasik Kitaplar, İstanbul 2014.

⁵ Müstakîmzâde ve eserleri hakkında tarafımızca hazırlanan doktora çalışmasının dışında yapılmış olan yüksek lisans ve doktora çalışmaları ise şunlardır: Ahmet Yılmaz, *Müstakîm-zade Süleyman Sadeddin Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991; Muhammed İssa İman, *Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, Mecelletü'n-nisab: Kişi, Eser ve Yer Adlarının Açıklamalı Dizini*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996; Efkân Vural, *Müstakîm-zade Süleyman Sa'deddin Hayatı, Eserleri ve Risale-i Melamiye-i Bayramiye'si*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998; Abdürrezzak Tek, *Müstakîmzade Süleyman Sadeddin'in Risale-i Melamiye-i Bayramiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlihi*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2000; Şengül Sağman, *Müstakîmzade'nin "Mecmua-i İlahiyyat" Adlı Güfte Mecmuası* (2 cilt), (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001; Yavuz Yılmaz, *Müstakîmzade'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001; Ebru Süsler, *Hat Sanatı Açısından Tuhfe-yi Hattâtîn*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2004; Mustafa Demirci, *Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin'in Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006; Serpil Ocak, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin'in Nakşebendiyye*

Klâsik edebiyat sahasında kendisi hakkında te'lîfâtında bilgi veren müellifler vardır ki Müstakîmzâde de bu isimlerden biridir. Örneğin yukarıda ismi geçen *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de hattatlığından dolayı kendisi ile ilgili de bir madde yazmış; ancak eserin üslûbunun dışına çıkmamış ve diğer hattatlar için ne kadar bilgi vermişse kendisi hakkında da hemen hemen o kadar bilgi vermiştir.

1. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi Hakkında Genel Bilgiler

İsmi “Süleymân” olup *Müstakîmzâde* sanıyla meşhurdur.⁶ Lakabı “Sadeddîn” ve künyesi de *Ebu'l-Mevâhib*'dir.⁷

Müstakîmzâde'nin babası Mehmed Emîn Efendi,⁸ annesi Ümmü Gülsüm Hanım,⁹ dedesi Mehmed Müstakîm Efendi,¹⁰ onun babası Yûsuf Tâlib Efendi ve onun da babası Şeyh Muzaffer Müstakîm'dir. Mustafâ Vefâ Efendi¹¹ ise

Tarikatinin Usûl Ve Adâbına Dair Görüşleri, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2014.

⁶ Filiz Kılıç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî*, [Elektronik Sürüm], Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 75.

⁷ Müellif, en önemli eserlerinden biri olan *Mecelletü'n-Nisâb*'da “Sa'deddîn: Çok kişinin lakabıdır. Bunların en büyükleri Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî ... ve en küçükleri de bu eserin derleyicisi Süleymân'dır.” ifâdeleri ile lakabı hakkında bilgi vermiştir. Aynı eserin künyeler bölümünde ise “Ebu'l-Mevâhib” maddesini anlatırken, lakabında olduğu gibi mezkûr künye ile anılan kişileri belirttikten sonra “... benim de künyemdir.” diyerek künyesinin ‘Ebu'l-Mevâhib’ olduğunu ifade etmiştir. Bunların dışında müellifin kullandığı bir mahlası olmamakla birlikte “Sa'deddîn” lakabının dışında “Emînu'llâh” lakabının da olduğu yine *Mecelletü'n-Nisâb*'da kendi sözlerinden anlaşılmaktadır. Bilgi için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 3.

⁸ *Tuhfe-yi Hattâtîn* incelemesinde Mehmed Emîn Efendi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “Üç def'a imtihanâ dâhil ve Yenişehirli Abdullâh Efendi'nin zamân-ı meşihatinde rü'ûs-ı tadrîse nâ'il oldu. Bâyezîd'de mukaddemâ Mürekkebciler Kuyusu denilen mahalde sadr-ı esbak Seyyid Hasan Paşa'nun inşâ eylediği medresenin müderrisi iken *müstakîm-i cemâ'at* / 1164 senesi muharreminin selhinde sinni seksene karîb olduğu hâlde vefât etti. Pederinin civâr-ı kabrine defnolundu.” İnal, *a.g.e.*, s. 3.

⁹ Ümmü Gülsüm Hanım ile ilgili İbnülemin şu bilgileri verir: “*Hem-nâm kerîme-yi habîb-i güzîn Ümmü Gülsüm* terkinin gösterdiği 1158 senesinde vefât etti. Müstakîmzâde *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başındaki varakada vâlidinesinden bahsederken “... nesebi, vâlidisi tarafından ecdâdımızın emcedi Mecdü'd-dîn Efendi'ye vâsıl olur ki Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân ile bu diyâra gelip Şemsü'd-dîn Ahmed el-Gûrânî makâmında 861 tarihinde Fâtih merhûma kazasker olduğu zabt-kerde-yi vekâyî-nüvîsândır.” İnal, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰ Mehmed Müstakîm Efendi hakkında bilgiye ise yine *Tuhfe-yi Hattâtîn* incelemesinde rastlanır: “Minkârîzâde Yahya Efendi'nin hengâm-ı meşihatinde nâ'il-i rü'ûs oldu. Tarîk-ı tadrîsi tekmi'l ile 1110'da Medîne-yi Münevvere, 1111'de Şam, 1112'de Mekke-yi Mükerrreme pâyesiyle Edirne kadısı oldu. Ba'de'l-'azl 1124 cumâde'l-ülâsında İstanbul'da vefât etti. Edirne Kapısı hâricinde Emîr Buhârî Dergâhı kurbunda sırt-ı tekye civârında medfûndur. Küçük oğlu Mustafâ Vefâ Efendi şu tarihi söylemiştir:

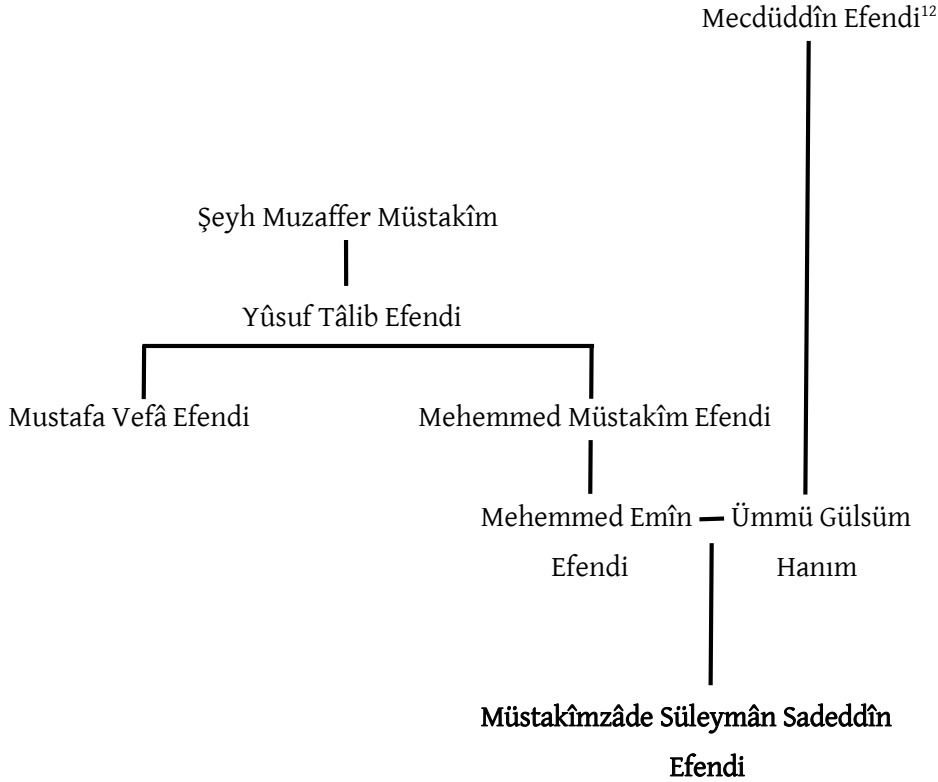
Dil-i sâf-ı Vefâ târîh-i fevt-i vâlidin yazdı

Mehmed Müstakîmi hemdem ide dâr-ı Me'vâda

Tefsîr-i Beyzâvî'ye ve âsâr-ı sâ'ireye hâşiyeleri olduğunu hafidi *Mecelletü'n-Nisâb*'da söylüyor. Mehmed Müstakîm ve oğlu Mehmed Emîn Efendilerin âsâr-ı nazmiyeleri de varsa da mevzûn u mukaffâ olmakdan başka meziyeti yoktur.” İnal, *a.g.e.*, s. 3.

¹¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Mustafâ Vefâ Efendi hakkında şu bilgileri aktarmıştır: “Sahhâflar Şeyhizâde Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde 2283 numeroda mukayyed ‘el-Ma'rûf be-Kethudâ-yı Defter-i Eyâlet-i Rûm İli' Dâyezâde Mustafa Efendi'nin Edirne'deki Sultan Selîm Câmîi'ne dâir ‘Selîmiyye’ nâmındaki risâlesinin Müstakîmzâde hattıyla selh-i receb / 1183'de yazılmış olan nüshasının mukaddimesinde ikinci sahîfenin kenarına müşârun-ileyh tarafından şu satırlar tahrîr olunmuştur: ‘Müneccimbaşı tarihini Maktûl İbrahim Paşa tenbihîyle Vehbî Efendi ve Neylî Efendi ve Reis Mustafa Efendi ve Rûhî Efendi ve Râşid Efendi ve Çelebizâde ve Râzî Efendi ve İlmî Efendi ve Subhî Efendi ve râkîmu'l-hurûfun ‘ammım Müstakîmzâde Mustafa Efendi ve ser-kâtibi Hifzî Efendi ve anlar emsâlî hâceğân u ‘ulemâdan erbâb-ı dânişe taksîm olunup birkaç cild kitap bir haftada tercüme olundu. Selâset-i ta'bîre şî'ri gibi Nedîm Ahmed Efendi merhûm muvaffak olmakla evvela ona ta'yîn olunmuş idi. Ve lahzâ onların olmak üzere şuyû' bulmuştur.’ Metin risâlede ‘Müneccimbaşı Ahmed Efendi'nin tarihi ki şâ'ir-i zarîf, nedîm-i ‘ârif Türkîye tercüme eylemiştir.’ deniliyor.” İnal, *a.g.e.*, s. 3-4.

Müstakîmzâde'nin amcasıdır. Bu bilgilere göre Müstakîmzâde'nin şeceresi şu şekildedir:

Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin doğum tarihi, kaynaklarda genellikle H. 1131 / M. 1719 olarak geçmektedir.¹³ İbnülemin ise bu bilgiye müellifin aynı yılın Recep ayında doğmuş olmasını eklemiştir.¹⁴

Müstakîmzâde, *Tuhfe-yi Hattâtîn* içerisinde yer alan “Süleymân Sa'de'd-dîn bin Mehmed bin Mehmed Müstakîm” maddesinde de kendisi hakkında bilgi vermiştir.¹⁵ İbnülemin de *Tuhfe-yi Hattâtîn* incelemesinde müellifin doğduğu yer hakkında bu bilgiye dayanarak bilgi vermiştir.

Müstakîmzâde'nin babası ve dedesi de ilimle meşgul olmuşlardır. *Mecelletü'n-Nisâb*'ta “Mehmed ... Sadr-ı A'zam Hasan Paşa'nın Yeni Medrese'sinde müderris iken H. 1164 / M. 1750/1751 senesinde ölen Mehmed Müstakîm'in oğlu

¹² Müstakîmzâde, *Mecelletü'n-Nisab*'ta Mecdüddîn Efendi hakkında ayrıca “... O, dedem Müstakîm Efendi'nin annesi tarafından benim büyük dedemdir.” şeklinde bahsetmektedir. Bilgi için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 10.

¹³ Müellif, kesin doğum tarihini *Mecelletü'n-Nisab*'ta “Emînu'llâh” maddesinde kendisi bildirmektedir: “Emînu'llâh: Süleymân bin Muhammed bin Muhammed b. Tâlib Yûsuf b. eş-Şeyh Muzaffer el-Kastamonî ... bu mecellenin derleyicisidir -Allah affetsin- Atîk Alî Paşa Mahallesi'nde Hırka-yı Şerîfe yakınında bin yüz otuz bir senesinde doğdu, çok eseri vardır.” Bilgi için bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁴ “1131 Recebinde İstanbul'da 'Atîk 'Ali Paşa'da Hırka-yı Şerîf civârında Kabakulak Muhtesib İskender Mahallesi'nde Muhaşşî Şeyhzâde'nin pederi Şeyh Muslihu'd-dîn-i Tavîl'in eser-i hayrî olan Tahta Minâre Mescidi mukâbilindeki hânede doğdu.” İnal, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁵ Müellif, bir hattat olarak kendisini anlattığı bu maddede öncelikle nerede doğduğunu söylemiştir: “Câmi'u'l-hurûfdur. Hırka-yı Şerîf Mahallesi etrâfında Muhaşşî Şeyhzâde'nin pederi Şeyh Muslihu'd-dîn-i Tavîl'in hayrî olan Tahta Minâre Mescidi mukâbilinde kadem-nihâde-yi 'âlem-i şehâde olup ...” Müstakîmzâde'nin doğduğu ev ise yine kendi ifadesinden anlaşıldığı üzere dedesinden kalmıştır: “... Ceddîm merhûmun Edirne'den ma'zûlen rihlet eylediği mesken Balat harîkiyla muhterik oldukça Terkîm Câmi'i kurbında bir hâne temellük olup ...” İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, s. 216.

olan babamın adı da Mehmed'dir." ifadesinden babasının müderris olduğu anlaşılır. Müstakîmzâde'nin babası olan Mehmed Emîn'in tefsîr ve hadîs alanında pek çok eserinin olduğu müellif tarafından zikredilmiştir.¹⁶ Mehmed Emîn'in babası olan Mehmed Müstakîm Efendi'nin de *Tefsîr-i Beyzâvî*'ye ve başka eserlere hâşiyeleri vardır.

Müstakîmzâde'nin tasavvuf yoluna girmesinin hem hayatına hem de kaleme aldığı eserlerine büyük etkisi vardır. Müellif, evvelen Halvetî tarikatı şeyhi Şeyh Mehmed Sâlih Sahvî'ye bağlanmış¹⁷ ve daha sonra ise *Kânûnu'l-Edeb Tercemesi*'nin başında da anlattığı üzere¹⁸ Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'ye intisâb etmiştir.

Müstakîmzâde'nin tasavvufa girişinin dışında hayatının kırılma noktalarından biri de rû'ûs imtihanına girmesi ve bu imtihanı kaybetmesinin verdiği tesirleri yaşamasıdır. Müellif, Şeyhülislâm Seyyid Murtazâ Efendi'nin

¹⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 8

¹⁷ İnal, a.g.e., s. 8.

¹⁸ “İlm-i hadîs-i Resûl-i Hallâk ve 'ilm-i tasavvuf u ahlâk dahı ta'allüm olunmak ârzûsı câygîr olup ne vechile sûret-pezir olur diyü müteveccih-i eltâf-ı hafiyeye-yi Bârî-yi Kadîr olmuş idim. Vaktâ ki Şeyhül-İslâm Hâmid Efendi Medresesi'nin müderrisi h'âcegân-ı büzürgândan bir pîr-i rûşen-zamîrin haftada iki gün medrese dersi olmak üzere 'Akâ'id-i Monlâ Celâl istimâ' vü istikmâle mübâseretle eyyâm-ı müdâvemetde nâgâh esnâ-yı dersde bir zât-ı celîlü'ş-şân âgâh-ı zâhir oldı ki şahsı ma'lûmum, lâkin ebnâ-yı zamân ile 'adem-i ülfetüm sebebiyle şöhreti meçhûlüm idi. Meger ki bizim meclis-i dersimizden ve erbâb u tullâbından dahı kurb-ı mekân sebebiyle yegân yegân haberdâr ve üstâdimuz ile dahı ülfet-i kadîmesi var imiş.

Kocâst câzibe-yi tâlî-i Süleymânî
Ki âverd be serây-ı men ân perîrû-râ
(Süleymân'ın tâlihinin câzibesi nerede
Ki o peri yüzlüyü sarayıma getirsin?)

که آورد بسرایی من آن پیری رور
کجاست جاذبه طالع سلیمان

Berây-ı ta'zîm ü tekrîm dersi te'hîr idüp ol zât-ı melekiyyü's-sıfât sohbe âgaz ve cûş u hurûş ve bu 'abd-i kem-pâye-yi bî-vâye dahı saff-ı ni'âlde ku'ûd u hâmûş ve sem'-i cân ile güftâr-ı dürer-bârını gûş iderdüm. Esnâ-yı tekellümde bende-nüvâzî buyurup bu çâker-i kemtere hitâb ile kavs-ı vücûb ve kavs-ı imkân ve kâb-ı kavseyn-i ev ednâ ve vücûd u şühûd bahslerinde tatbîk-ı şer'-i şerif iderek tahkîk u ifâde ve müstemî' olan şürekâ' dahı sıdk u ta'zîm ile istifâde iderler idi. Netîce-yi sohbede bu kemîne-yi çâlâk bi'z-zarûre giryenâk olup hitâm-ı meclisde tevdî' u teşyî' olundu. Lâkin bu kebg-i vücûd-ı nâbûd ol şehsüvâr-ı fezâ-yı vuslatun ez-dil ü cân âvîlhte-yi fitrâk-ı istifâzası olup nâm-ı nâmîsinden istifâr eyledükde *eş-Şeyh Mehmed Emîn Efendi budur ve bu cây-ı vâlâya hemsâyedür* diyü ihbâr eylediler. Meger ki ol mahalli teşrîfinden akdem sa'âdethânesinde cem'-i şem'-i sohbeti bulunan zevâtı tevkîf idüp *hayli demdür bir şikâr-ı serkeş âşikârdur ki anı dâm-ı sa'âdete giriftâr eylemek derkârdur* deyüp ol şehbâz-ı âşiyân-ı 'irfân cenâh-ı lutf u iltifât ve himmet ile pervâz u cevelân iderek medrese-yi mü'esseseyi şikârgâh idüp tenezzül ü nüzûl ve 'alâ-cenâhi's-sefer ol nükte-yi dakîkayı dahı miyân-ı ihvânda nümâyân ve meclis dahı kasr u sohbet-i mezkûra hasr idüp yine 'avdet buyurmuş idi. Bu 'abd-i 'âsî dahı ictimâ' u iltikâsına tâlib olup bir rûz-ı feyrûz ki Yekşenbe idi, 'ale's-seher âsitân-ı sa'âdethâne-yi 'âlîşânımı cây-ı penâh idüp bilâ-dakk-ı bâb gönül avından 'abd-i fakîri bâbında isticlâb eyleyüp haddümden bîrûn ikrâm ile memnûn buyurduğı şehir-i mübârek-i mevlid-i Fahrül-Enâm 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm 1149 senesi idi. Bir sene ülfet-i 'âdiye-yi zamân üzere evkât-güzâr olup sene-yi âtiyede âdâb-ı tarîkat ve 'ilm-i ahlâk ta'lîmine ibtidâ buyurduğı meclisde haymenişin-i istimâ'-ı pîrdâşlardan fakat bir tâlib-i mevcûd idi. Ketm ü ihfâ ve 'adem-i ifşâ ile emr idüp ba'dehu altı sene zarfında kütüb-i ehâdis-i şerîfeden İmâm Nevevî'nin Hadîs-i Erba'în'i ve Nuhbetü'l-Fiker-i İbni Hacer bi't-tamâm ve Sahîh-i Buhârî-yi Şerîf'den dahı rub'î mertebesini evkât-ı hâliyede kemâl-i kereminden ta'lîm ve esrâr-ı 'ilm-i hadîs ve esrâr-ı 'ilm-i hadîs ve âsâr-ı azîzânı tefhîm buyurur idi. Buhârî-yi Şerîf'i esnâ-yı ifâdede icâzet-i 'inâyet buyurup Ka'betü'l-Muhaddîsin eş-Şeyh Ahmed en-Nahlî el-Mekkî eş-Şâfi'î'den me'zûn-ı rivâyet olduğu zamânda ahz eylediğı kırk dört senedi hâvî Verîkât nâmıyla mütedâvil-i eyâdî-yi sikât olan senedi şerîfi mumzâ vü mahtûm bu fakîre dahı 'atâ u du'â buyurmuş idi." İnal, a.g.e., s. 9-10.

medrese imtihanına girmiş; ancak sakalının seyrek olmasından dolayı¹⁹ imtihanı kaybetmiştir. Bu olay, onu çok üzümüş ve bir daha onun böyle bir sınava girmemesine neden olmuştur. Bu üzüntüsünü müellif, hem *Hülâsatü'l-Hediyye*²⁰ adlı eserinde hem de *Devha-yı Meşâyih-i Kibâr* üzerine müellifin kaleme aldığı ilk zeyil olan *Terâcim-i Ahâlî-yi Fetvâ*²¹ adlı eserinde de belirtmiştir.

Müstakîmzâde, hayatı boyunca hiç evlenmemiş olan bir kimsedir ve evlenmemesi de daha çok eser te'lif etmesine vesile olmuştur.²² Müellif, H. 23 Şevvâl 1202 / M. 27 Temmuz 1788 tarihinde İstanbul'da 69 yaşında vefat etmiştir. Akrabasından dönemin Eyüp Camisi vaizi Yahyâzâde Şeyh Mehmed Sadeddîn Efendi imamlık ederek Fâtih Camisi'nde büyük bir kalabalık ile cenaze namazı kılınmış, Pîrî Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Soğukkuyu Camisi mezarlığında defn edilmiş olan, intisab ederek yedi yıl hizmetinde bulunduğu mürşidi Şeyh Mehmed Emîn Tokadî'nin Zeyrek Yokuşu'ndaki kabrinin ayak ucuna defnedilmiştir.²³ Kabrinde şunlar yazılıdır:

Âh mine'l-mevt

*Allâh Subhânehu ve Te'âlâ Hazretleri merhûm u mağfûrun-leh
tarîk-ı Nakşibendî Tokadî Şeyh Mehmed Emîn Efendi
Hazretleri'nin hulefâsından 'ilmen ve tarîkan ve sinnen Şeyh
Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin rûhu için
'âmmeten cemî'an mü'minîn ve mü'minât için el-Fâtîha.*

23 Şevvâl 1202

¹⁹ Bir kimsenin sakalının seyrek olmasının medrese imtihanını kaybetmesinde ne denli bir engel teşkil edebileceği üzerine daha sonra ayrıntılı bir çalışma yapılacaktır.

²⁰ Müstakîmzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye* isimli eserinde imtihanı kaybetmesinin verdiği üzüntüyü şöyle anlatmıştır: “Ve biri dahı bu fakîr-i kesîrüt-taksîrde zuhûr eylemişdür ki Şeyhü'l-İslâm Seyyid Murtaşâ Efendi'nin medrese imtihanına pederüm ve ceddüm tarîkı olmagıla pederüm rihletinden çend mâh mürûrında ibrâm-ı ehibbâ ile dâhil oldum. Bitevffikillâhi te'âlâ ba'de edâ'i'l-merâm hiffet-i lihymüzi bahâne ve bizi inâle-yi matlabdan mu'âmele-yi bîkesâne ile dûr eyledükde hükm-i şebâb ve kemâl-i meyl ü inkibâb ile Hazret-i Sivasî ve Cenâb-ı Nûrî Efendilerin türbelerini beher cum'a seheri ramazân u 'ıyd ve sayf u şitâ ve ba'îd dimeyüp kırk hafta tamâmen ziyâret ü istimdâd idüp ba'dehu Hazret-i Hâlid radiya'llâhu 'anh ziyâret olunup 'avdet olunurdu. Kırkinci def'ada bir tesliyetle mütesellî buyurmuşlardur ki iki sene mürûrında tekrâr eyledükleri imtihanında mümeyyiz kendi üstâdum şeyhu'l-kurrâ Şârihu'l-Buhârî Yûsufzâde 'Abdu'llâh Efendi ta'yîn olunup ve **bu imtihanımıza gelsün** dimiş iken dahı varılmayup ve andan sonra halefi olan meşâyih-i İslâmiyye hazerâtına dahı bir âhar mâdde zımında bile târîh-i kitâba dek on beş sene olur ki varmaktan mahfûzum. Ma'a-hâzâ ba'zı meşâyih-i İslâmiyye âsâr-ı kaleminimize rağbet iderler iken ülfet-i gâ'ibâne ile iktifâ ideriz. Hemîşe anlarun ve tarîklarında bulunduğumuz e'izze-yi h'âcegânun ve bi'l-hâssa pîrüm Hazret-i H'âce Mehmed Emîn cenâbının rûhâniyyet ü himmetlerin bizlerden dûr eylemeye. Âmîn bi'n-nebiyyi'l-emîn ve âlihi'l-âminîn.” Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Ktp., 34 Ae Şer'iyye 1082, vr. 50a-50b.

²¹ Müellif, *Terâcim-i Ahâlî-yi Fetvâ* adlı eserinde yer alan “Şeyhü'l-İslâm Mevlânâ es-Seyyid Murtaşâ Efendi” başlığı altında dönemin şeyhülislâmı olan Murtaşâ Efendi'nin hâl tercümesini verirken üzüntüsünü de şu ifadeler ile anlatmıştır: “İmtihân evvelinde bu fakîr-i mehîn

İzâ nâzertehüm lem telka minhüm

Sivâ harfeyni lime lime lâ tûsellem²¹

(Tartıştığın zaman onlarla, duymazsın onlardan,

Şu iki sözün dışında bir şey: “Niçin? Niçin?” Kurtulamazsın onlardan.)

إذا ناظرته لم تلق منهم
سوى حرفين لم لا تسلم

siyâkinda *mihân-ı ye's ü hirmân* ve *mihnet-bîn* olmuş idüm. **Ve mâ yümsik fe lâ mürsile lehu. / ‘Ve neyi tutarsa artık bundan sonra onu salıverecek yoktur.** Fâtir, 2. (وما يمسك فلا مرسل له) Bilgin, *a.g.e.*, s. 228.

²² İbnülemîn bu durumu, “Vahâmetini tefekkür ve selâmetini tezekkür ile gâ'ile-yi âileden âzâde olması da birçok mühim ve müfid eser vücûda getirmesinin ‘avâmil-i hakîkiyyesinden ‘addolunabilir.” şeklinde değerlendirmiştir. İnal, *a.g.e.*, s. 18.

²³ İnal, *a.g.e.*, s. 14-15.

İbnülemîn, Müstakîmzâde'nin mezar taşına yazılan bu ifadelerin tutarlılıktan uzak olmasının şaşılacak bir durum olduğunu ve Bâkî ile Hâkânî'nin mezar taşlarına yazılanları hatırlattığını belirtmiştir. Ona göre milletin zihnini aydınlatmaya ve lisanını düzeltmeye çalışan fazilet sahibi kimselerin mezarlarına zihinleri aydınlatan ve lisanı düzelten sözler yazmak, ismi geçen kimselerin ilmî hizmetlerine karşı bir teşekkür alâmeti olarak addedilmektedir.²⁴

Mehmed Emîn Tokadî türbesi hazîresinde medfun olan Müstakîmzâde'nin mezarının yanında bugün yeni harflerle iki mezar taşı daha vardır. Bu taşlarda “Şeyhül İslam Müstakîmzade Süleyman Sadettin Efendi Hicri 1202” şeklinde bir ifade yazılıdır; ancak bu bilgi yanlıştır. Zira bilindiği üzere Müstakîmzâde meşihat makamına getirilmiş olan bir kimse değildir.

2. Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde Hakkındaki Beyânâtı

İbnülemîn Mahmud Kemal İnal gibi birçok araştırmacının, eserlerinde müellifi övdüğü ve Müstakîmzâde hakkında hiçbir olumsuz ifade belirtmediği görülür. Bilhassa kişiliği hakkında Süleymân Fâik Efendi dışında Müstakîmzâde üzerine olumsuz bir söz söyleyen kimse de olmamıştır. Süleymân Fâik Efendi'nin ünlü eseri *Mecmûa*'sında müellif hakkında söylediği sözler, İbnülemîn'inin de dikkatini çekmiş ve İnal, bu sözleri *Tuhfe-yi Hattâtîn* incelemesine almıştır.

Süleymân Fâik Efendi, Müstakîmzâde hakkında değerlendirmelerini *Mecmûa*'sında müellifin *hayatı, edebî şahsiyeti ve geçimini temini* üzere yapmıştır.

2.1. Hayatı Hakkında Değerlendirmeleri

Süleymân Fâik Efendi, Müstakîmzâde hakkında bilgi verirken öncelikle doğum ve ölüm tarihini, yoksulluk ve sıkıntılar içinde ömrünün geçtiğini, ayaklarında ağrılar oluştuğunu ve sonra da vaktinin çoğunda eser te'lif ettiğini şöyle belirtmiştir:

“Müstakîmzâde Süleymân Efendi ki vakt-i vilâdeti bin yüz otuz bir ve vefâtı iki yüz iki târîhinde vâkı' olmuşdur. Evkâtı fakr u zarûretle mürûr ve ayaklarında nikrîs 'ileti zuhûr idüp çok zamân kibâra ba'zı kütüb ü resâ'il yazmaya ta'ayyün ile ma'lûmâtlı âdem olmagıla sagîr ü kebîr elliye karîb mü'ellefâta muvaffak olmuşdur.”²⁵

Müstakîmzâde'nin eserleri ile ilgili verilen bu bilgiden anlaşılacağı üzere Süleymân Fâik Efendi, müellifin 150 civarı eserinden ya haberdâr değildir ya da bu kadar eseri olduğunu söylememiştir. Zira bugünkü ifadeyle “... büyük ve küçük elliye yakın eser yazmaya muvaffak olmuştur.” şeklinde bir değerlendirme, Süleymân Fâik Efendi'nin 150'den fazla esere sahip olan müellifin eserlerinin tamamından haberdâr olmadığına göstergesi olabilir.

²⁴ “Müstakîmzâde gibi bir fâzıl-ı kâmilin mezâr taşına böyle sebk u rabtdan 'ârî sözler yazılmasına ta'accüb olunur. Bu sözler Bâkî ve Hâkânî merhûmların kabirlerine nakş olunan kitâbeleri ihtâr ediyor. Milletin tenvîr-i ezhânına ve tehzîb-i lisânına çalışan zevât-ı fâzılânın mezârlarına teşvîş-i ezhân ve tehvîş-i lisân edecek sözler yazmak, zevât-ı müşârun ileyhimin hüdâmât-ı 'ilmiyyelerine karşı gâlibâ nişâne-yi şükrân 'addedilmektedir.

Ben nasıl itmern ta'accüb yârimiñ yârânına” İnal, *a.g.e.*, s. 10-11.

²⁵ Süleymân Fâik Efendi, *Mecmûa-yı Süleymân Fâ'ik*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 9577, vr. 5b.

2.2. Edebî Şahsiyeti Hakkında Değerlendirmeleri

Süleymân Fâik Efendi, Müstakîmzâde'nin manzûm ve mensûr eserlerinin övülmeye değer olmadığını belirtmiş ve rü'ûs imtihanında başarılı olamayışını şöyle değerlendirmiştir:

“Şi'r ü inşâsı şâyân-ı tahsîn degüldür. Her ne ise kendüsi kâbiliyyetlüce kimesne olup imtîhâna da girmiş iken rü'ûs virilmeyüp bunca nâ-be-câ kimseler müderris olmuş iken tarîkî 'uzmâsından bir kimesne bu âdemün ne kâbiliyyetine ve ne de ced-be-ced 'ulemâzâdeligine i'tibâr ile tarîk-ı 'ilmîden tadrîs şöyle dursun cihet-i 'ilmiyyeden bir ramak idecek bir ednâ cihet dahı virmediler.”²⁶

“... Kendisi kâbiliyetlice kimesne olup ...” ifadesi ile Süleymân Fâik Efendi, Müstakîmzâde'nin “kabiliyetli” bir kimse değil de “kabiliyetlice” bir kimse olduğunu söylemiştir. Bu ifade İnal'ın da dikkatini çekmiş ve bu değerlendirmeyi tuhaf bulduğunu belirterek “kabiliyetlice” kelimesinin kullanılmasına tepki göstermiştir.²⁷ Üstelik bu husus hakkındaki ifadesinde geçen “Elli eser vücûda getiren kâbiliyetlice olursa bir iki eser yazabilen ne olur?” sorusu ile İnal, Süleymân Fâik Efendi'yi kastetmiş olmalıdır.

Esasında İbnülemin de Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde'nin manzûm veya mensûr eser yazma kabiliyetinin övülmeye lâyık olmadığı husûsunda haklı olabileceğini; ancak ilim servetinin zekâtını ziyadesiyle dağıtan cömert bir müelliften sadece şiir ve inşâyâ hayatını sarfeden meşhûr edipler ve şâirler derecesinde manzûm ve mensûr eserler yazmasını istemenin edebe ve insafa uygun olamayacağını; müellifin bazı cümlelerinde ta'kid ve za'f-ı te'lîf gibi kusurlar ve kelimeler arasında düzensizlikler görülebileceğini belirtmiştir. Diğer yandan İbnülemin, zahmet ve imkânsızlıklar içerisinde örneğin *Tuhfe-yi Hattâtîn* gibi önemli eserler yazmasına rağmen, müellifin şiir ve inşâsının övülmeye lâyık olmadığından bahsetmenin küfrân-ı ni'met (nankörlük) addolunacağını da eklemiştir.²⁸

2.3. Geçimini Te'mîni Üzerine Değerlendirmeleri

Süleymân Fâik Efendi, Müstakîmzâde'nin ömrünün son dönemlerinde hastalığından dolayı evinde kaldığını ve geçimini temin edecek paranın ona Seyyid

²⁶ İnal, a.g.e., s. 20-21.

²⁷ “Efendi, Müstakîmzâde'nin ma'lûmâtli adam olmakla sagîr ü kebîr elliye karîb mü'elleftâta muvaffak olduğunu söyledikten sonra kendisinin kâbiliyetlice kimesne olduğundan bahsetmesi pek garîbtir. Elliye karîb mü'elleftâti olan bir adama ma'lûmâtli denildiğini müte'âkiben yine o adam hakkında kâbiliyetli 'unvânı bile çok görülüp kâbiliyetlice ta'bîri nasıl îrâd olunur? Elli eser vücûda getiren kâbiliyetlice olursa bir iki eser yazabilen ne olur?” İnal, a.g.e., s. 23.

²⁸ “Süleymân Fâik Efendi, Müstakîmzâde'nin 'şi'r ü inşâsını şâyân-ı tahsîn' 'adde memekte haklı olabilir. Lâkin mebâhis-i mütenevvi'aya dâ'ir muhakkikâne, müdekkikâne eserler yazan, servet-i 'ilmiyyesinin zekâtını ma'a-ziyâdetin tevzî' eden bir mü'ellif-i kerem-kârdan -sırf şi'r ü inşâyâ sarf-ı hayât eden- meşâhîr-i üdebâ vü şu'arâ derecesinde şi'r ü inşâ istemek muvâfık-ı edeb ü inşâf olamaz. Müstakîmzâde'nin bazı cümlelerinde ta'kid ve za'f-ı te'lîf gibi edebî kusurlar ve kelimeler arasında rabtsızlıklar görülür ve istihrâc-ı ma'nâda ba'zen zahmet çekilir.

Fakat envâ'-ı meşakkat u mahrûmiyyet içinde -meselâ 'Tuhfe-yi Hattâtîn' gibi- mühim bir kâmus vücûda getirmek, 'şi'r ü inşâları şâyân-ı tahsîn' olan üdebâ vü şu'arâ-yı benâmın kârı olmadığını ve - isimleri unutulmuş, nesilleri kesilmiş, ta'rîfine mâsadak- yüzlerce hattât'dan kat'-ı nazar, üç beş zâtın terceme-yi hâlini bulup yazmakta bi'n-nefs ne mihnetler çektiğimizi te'emmul edince hazret-i mü'ellifin 'şi'r ü inşâsının şâyân-ı tahsîn' olmadığından bahsetmek, küfrân-ı ni'met 'addolunur.” İnal, a.g.e., s. 23-24.

Feyzullâh Efendi tarafından Sâlihzâde Emîn Efendi'ye haber verilmesiyle te'mîn edildiğini söyler. Hatta bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Müstakîmzâde'nin eline geçen maîşet 50 kuruştur.

“Nihâyet Devlet-i ‘Aliyye’de re’îs ü kethudâ ve defterdârlık mansiplarında tekrâr ile Mekke-yi Mükerrreme’de vefât iden Seyyid Feyzullâh Efendi evâ’il-i hâlinde Müstakîmzâde’nin sâkin olduğu Şehremîni semtinde mukîm olmak münâsebetiyle hâline vâkıf olmağıla riyâsetinde şeyhu’l-islâm bulunan Câmgöz dimekle mulakkab Topkapulı Sâlihzâde Emîn Efendi’ye söyleyüp şehriyye elli gurûş bir ma’îşet teb’id itdürmiş ve meydân-ı ehl-i perverîlikde taş dikmişdir. Müstakîmzâdeye lâyıq olan efendi-yi mûmâ-ileyhün bu âdemiyetini bilüp takrîren ve tahrîren şükrini edâ itmek iken efendi-yi mûmâ-ileyhün oğlına bir lihye târihi ki nesren **hatt-ı şerif / 1199** (خط شریف) ‘ibâresidür. Andan mâ’adâ mü’ellefâtında harf yazmayup Ravzatu’l-Meşâyih ve Silsiletü’l-Hattâtîn ve sâ’ir eserlerinde **Topkapulı bana tarîkumdan ferâğum mukâbelesinde te’bîd-i ma’îşet virdi** diyü zikr u senâ ider.”²⁹

Süleymân Fâik Efendi'nin belirttiği üzere Müstakîmzâde, *Devha-yı Meşâyih-ı Kibâr* adlı eserinde Şeyhülislâm Mehmed Emîn Efendi'nin hâl tercümesinde verdiği bilgiler içerisinde “Teşekkür” adıyla bir bölüm oluşturarak Mehmed Emîn Efendi'ye teşekkür etmiştir.³⁰ *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de de geçimini te'mîn edecek yardımın kendisine Mehmed Emîn Efendi'den geldiğini bir dua ile belirtmiştir.³¹

Süleymân Fâik Efendi'nin üslûbu ve Müstakîmzâde hakkında söyledikleri, verdiği bu bilgilerden sonra daha da ağırlaşır. Müstakîmzâde'nin kendisine bağlanan maîşetin Sâlihzâde tarafından verildiğini söylemesini ve bu hususta Feyzullâh Efendi'nin ismini zikretmeyişi eleştiriden öteye taşır. Bu kısımda Süleymân Fâik Efendi, Müstakîmzâde'ye asıl destek olan kişinin Feyzullâh Efendi olmasına rağmen onun adını anmayıp Sâlihzâde'den bahsetmesini yadırgadığını belirterek bunun sebebini de vermiştir.

“Sağ olsa da şuna desem ki sen ma’îşetden kırk sene evvel imtihâna girmişsin müderris olamamışsın. Sonra nikrîsden muk’ad olmuşsun ve çok zamân oturduğun yerde te’lifâta mübâşeretden gayrı bir işe yaramamışsın. O müddet için de sana tarîkun ‘uzmâsında kimesne merhamet idüp yüzine bakmamış. Kırk sene ‘ömrün fakr ile geçmiş. İşte cümlemiz bilüriz ki sana ma’îşeti Feyzullâh Efendi yaptı. Anı senâ itmeyüp Sâlihzâdeyi senâ itmek niçün olsun? Bunun sebebi bu tarîk-ı ‘ulemâda olanlar tarîk-ı hâceğânîde olanları çekemeyüp anlardan kendülerine bir ‘inâyet olsa da ketm

²⁹ Süleymân Fâik Efendi, a.g.e., vr. 5b.

³⁰ “**Teşekkür** Muharrir-i fakîrün âbâ vü ecdâdum tarîkı olan tadrîs-i resmî meslegine idhâl bâbında istimzâc-ı bâl buyurduklarında kırk sâl mukaddem matlabum olup lâkin el-hâletü hâzihi ‘ömrün ‘adem-i tahammülü ile isti’fâ eylemiş idüm. Bedelinde bir ma’îşeti hakkumda te’bîd buyurup erzel-i ‘ömrümde ol nân-pâre ile hâlâ sedd-i ramak ve subh u mesâ rûh-ı latîfi yâd olunmak vâcibe-yi zimmetüm olmuştur.” Bilgin, a.g.e., s. 258-259.

³¹ Müstakîmzâde, *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de “Bu fakîre bir medâr-ı ma’îşet kerem ü ‘inâyet buyurmuşlardır. Hak te’âlâ mazhar-ı tecellî-yi ilâhî eyleye, âmîn.” ifadesi ile Şeyhü’l-islâm Mehmed Emîn bin Sâlih bin ‘Ömer Sâlihzâde başlığı altında verdiği bilgilerde Mehmed Emîn Efendi'ye dua etmiştir. İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, s. 707.

iderler. Yine tarîkları ricâline 'add iderler. Hattâ ba'zı ferzâne 'ukalâsı tarîkları ricâline 'uzmâsı sâyesinde metâlib-i dünyeviyyelerini tahsîl idemeyerek tarîk-ı h'âcegânî ricâline mürâca'at ve ekseri dahı izhâr-ı fakr u zarûret ile pâye vü arpalık ve akçe vü boşça misillü tena'umât ile mütena'im olduklarında ebnâ-yı cinslerinden ketm ile veliyyü'n-ni'am efendimüz ve kâdî'asker efendimüz himmet buyurdı diyü tarîkları ricâlini uçururlar. Anlar ise kimseneye 'inâyet degül meclislerine gelen olur ise anlara kahve içirmekte buhl iderler ve cümlesi hasûd ve bed-ahlâk ve 'âlemin ni'metine hased iderler ve kimesne bir güzelce su bardağı bulunduğunu istemez le'îm âdemler olmagıla kimesneye himmet ü 'inâyet itmezler. Müstakîmzâde bu gürûhdan olup ancak ricâl-i Devlet-i 'Aliyyenün nüfûz u ikbâlîni çekemediğinden Feyzî Efendinin 'inâyetini ketm ile Topkapulıyı uçurmuş."³²

İbnülemîn, bu durumu değerlendirirken ihtiyarlığının sonlarında müellifin geçimini sağlayacak paranın tahsîs olunmasını, gerçekten Seyyid Feyzullâh Efendi'nin işareti ile elde etmişse önce Feyzullâh Efendi'yi ve daha sonra Sâlihzâde'yi yâd etmesini bir borç addetmesi gerektiğini söylemiştir.³³ Ayrıca İbnülemîn, Müstakîmzâde'nin kendisine yardım edilmesine vesîle olan kişinin adının anılmamasını, "müstehakk-ı mu'âhaze" (tenkid edilmeyi hak etmiş olan) olarak belirtmiş; ardından onun gibi birinin "küfrân-ı ni'met" (nankörlük) etmeyeceğini söylemiştir. Bundan sonra ise örnek olarak Müstakîmzâde'nin *Tuhfe-yi Hattâtîn'de* Osmân Paşazâde Ahmed Râtip Paşa hakkında onun yardımını söylediğini, bu ve buna benzer gördüğü yardımı çok defa belirttiğini,³⁴ bu yüzden Seyyid Feyzullâh Efendi'nin inâyetini belirtmemiş olmasının uzak görülen bir ihtimal olduğunu; eğer Müstakîmzâde haberi olmadığı için Feyzullâh Efendi'nin ismini anmadıysa doğal olarak bundan ma'zûr olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Bu

³² Süleymân Fâik Efendi, *a.g.e.*, vr. 5b.

³³ "Müstakîmzâde kendi ta'bîriyle 'erzel-i ömründe' Şeyhü'l-islâm Sâlihzâde Efendi tarafından tahsîs olunan nân-pâyeye fi'l-hakîka Seyyid Feyzullâh Efendi'nin delâletiyle nâ'il olduysa evvelâ müşârun-ileyhin, sâniyen Sâlihzâde'nin 'subh u mesâ rûh-ı latîfîni yâd eylemeyi vecibe-yi zimmet' 'addetmeli idi." İnal, *a.g.e.*, s. 21-22.

³⁴ "Müstakîmzâde âsârında -münâsebet geldikçe- gördüğü insâniyeti söylemekte ihmâl etmiyor. Meselâ *Tuhfe-yi Hattâtîn'de* 'veliy-i ni'metim' nâmıyla yâd eylediği 'Osmân Paşazâde Ahmed Râtip Paşa'dan bahsederken 'Bu 'abd-i fakirin tevârih-i 'adîdesini kabûl ile bî-kes-nevâz olmuşlardır.' Sadâret mektûpçusu Seyyid Ahmed Sâbit Efendi'nin terceme-yi hâlinde 'Vaktimizde mazhar-ı ikrâmları olduğumuz zevât-ı güzîdeden idi.', Seyyid Vehbî'nin terceme-yi hâlinde 'Fenn-i târîhe dâ'ir kendilerden intifâ'imız olmuşdur.', Kirişçi Hattât Yahyâ'nın terceme-yi hâlinde 'Bu cerîdenin cem'inde i'ânet-i külliyyesi olmuşdur.' diyor. 'Tevârîh'ini kabûl eden ve 'mazhar-ı ikrâmı' olduğunu ve târîhe dâ'ir intifâ' ve ma'lûmâtından isti'fâde eylediği zâtları zikr ettiği hâlde 'erzel-i 'ömr'ünde 'nân-pâyeye' tahsîsine delâlet ve idâmesi hayâtına himmet eden bir zât-ı mürüvvet-şî'ârî kemâl-i şükr ü minnet ile yâd etmemesi müsteb'addır. Feyzullâh Efendi'nin delâlet-i hayr-hâhânesine muttali' olmadığı için nâmını yâd eylemediyse bi't-tab' ma'zûrdur." İnal, *a.g.e.*, s. 22.

³⁵ "Feyzullâh Efendi'nin delâlet-i insâniyet-mendânesine vâkıf olduğu hâlde vazîfe-yi şükr ü minneti edâ etmediyse müstehakk-ı mu'âhazedir.

Müstakîmzâde gibi salâbet-i dîniyye ve fazîlet-i 'ilmiyye ile mevsûf u ma'rûf olan bir merd-i nezîhin -delâlet-i mürüvvet-kârânesine mazhar olduğu- bir zât-ı hayr-hâha karşı vazîfe-yi sipâsî ifâda kusûr etmeyeceği âşikârdır.

Zîrâ o, bilirdi ki münkir-i ni'met, münkir-i Hakk gibi mat'ündür. İnkâr-ı ni'met edenler yâhud ikrâr-ı ni'met etmeyenler insâniyyete ve insânlara ihânet etmiş olurlar. 'Şükr-i ni'met dahı bir ni'mettir.' düstûruna ri'âyetle görülen insâniyyet ve mürüvvet i'lân edildikçe insânlar, insâniyyet ve mürüvvete münhemik olurlar. Bu sâyede hem insânlar te'âlî, hem de insâniyyet ta'ammüm eder. Küfrân-ı ni'met

hususla ayrıca akla şöyle bir soru gelir: “Acaba Müstakîmzâde, Süleymân Fâik Efendi'nin ifadesiyle ‘ricâl-i Devlet-i ‘Aliyye’nin nüfûz u ikbâlîni’ çekememiş olan bir kimse midir?” Bu sorunun cevabını bulmak için İbnülemin’in başka eserlerdeki bilgilere baktığı gibi örneğin müellifin ilim tahsili hakkında verdiği bilgilere de bakılabilir.

Müstakîmzâde, eserlerinde hocalarının her birinin adını zikretmiş ve hangi ilmi hangi hocadan öğrendiği hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Kendisinin “... vâlid-i mâcidim merhûmdan tahsîl-i ‘ulûma ibtidâ olunmuştur.”³⁶ sözünden anlaşılacağı üzere Müstakîmzâde, ilk tahsilini babasından almıştır. Müellif, *Devha-yı Meşâyih-i Kibâr*’ın bazı nüshalarının nihâyetinden³⁷ ve ayrıca *Tuhfe-yi Hattâtîn*’de kendisini anlattığı kısımdan anlaşılacağı üzere çok sayıda hocadan ders almıştır. Eserlerinin bu bölümlerinde ilimlerinden nasiplendiği hocalarını ve onlardan hangi dersleri aldığını da tafsilatlı olarak anlatmıştır.³⁸

hâlinde ise za’f-ı beşer, insâniyyet-perverlere, insâniyyette imsâk edilmesini tavsiye eder.” İnal, *a.g.e.*, s. 22.

³⁶ İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, s. 216.

³⁷ *Devha-yı Meşâyih-i Kibâr*’ın yapılan araştırmalarda 43 nüshası tespit edilebilmiştir. Bu nüshalardan Süleymaniye Kütüphanesi’nde Esad Efendi koleksiyonunda bulunan 2441 arşiv numaralı ile yine aynı kütüphanedeki Hüsrev Paşa koleksiyonunda yer alan 390 arşiv numaralı nüshaların nihâyetlerinde müellifin kendine dair verdiği bilgiler mevcuttur. Ayrıca Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda Tarihi Türkî Talat 161 arşiv numarasıyla kayıtlı *Târîh-i Müstakîmzâde* ve yine aynı koleksiyonda Tarihi Türkî 156 arşiv numarasıyla kayıtlı *Terceme-yi Hâl-i Müstakîmzâde* adlı iki varaklık metinlerin de burada verilen bilgiler olma ihtimâli vardır.

³⁸ *Devha-yı Meşâyih-i Kibâr*’ın bazı nüshalarında yer alan bilgilere göre tahsil hayatı kendi dilinden şöyle anlatılmıştır: “Bu hadâyık-ı hakâyikun câmi’i ve ‘lâm-ı terâcim-i meşâyih-i İslâm’ın râfi’i ‘abd-i dâ’î-yi münkesirü’l-bâl bende-yi dirîne-yi perîşân-hâl hâk-i pâ-yı evlâd-ı ‘ulemâ ve turâb-ı makdem-i ebna-yı fudalâ makûlesinden bulunup *el-veledü’l-hurru yaktedî biâbâ’ihî’l-gurri / Hür çocuk, parlak atalarına tabi olur.* (الولد الحر يقتدى بابائه الغر) muktezâsınca ser-pençe-yi cehl-i mürekkebden tahlîs-i girîbân-ı nefsi-nâtıka ve şikence-yi çengâl-i tab’-ı nâ-mühezzebden teb’îd-i dâmen-i ‘azîmet-i sâdika kasdıyla ‘unfuvân-ı cevânide dâ’î-yi bi’l-hayr vâlid-i mâcidümden ‘ilm-i Sarf’ı tekmlî ve Nahv’i tahsîl idüp Ebu’l-Feth Câmî’-i nûr-ı lâmi’inin imâmı Seyyid Yûsuf Efendi’den usûl ve fîrû’-ı fikh-ı şerfi itkân ve tefehhüm ve ta’allüm-i kırâ’at-ı Kur’ân-ı Kerîm ve mahâricinde İbni Cezerî Manzûmesi ve sâ’ir nüsah-ı ‘adîde istimâ’ını tetmîm esnâsında ser-etibbâ-yı hâssa-yı sâbık Hayâtîzâde merhûm Mustafâ Efendi’den cülûs-ı hümayûn-ı meymenet-makrûn-ı zıll-i Bârî teşrîflerinden mülâzemet ile kadem-nihâde-yi evvelîn-i pâye-yi sülle-i merâm olup müderrisîn-i kirâmdan Yemlihâ Hasan Efendi’den Telhîs ve Muhtasar ve Mutavvel ve sâ’ir nüsah-ı müte’addide ve münâzara vü âdâbdan dahı lezzetyâb olup merhûm Zülüfliler H’âcesi müderrisîn-i kirâmdan Hâfız Mehmed Efendi’den ‘Akâ’id-i Celâlî ve hâşiyesi Hayâlî ve Şerh-i ‘Akâ’id-i Taftazânî ve muhtasarât-ı fenn-i mantık ve Kâdî Mîr-i Lârî ve fenn-i Hadîs-i Şerîfden Kâdî ‘Iyâz merhûmun Şifâ-yı Şerîf’i ve Tefsîr-i Beyzâvî’den birkaç cüz-i şerîf dahı görülüp ve usûl-i hadîsden Nuhbetü’l-Fiker-i İbni Hacer ve sâ’ir kütüb-i muktedîye bitemâmihâ görülüp ve fahrü’l-müderrisîn Babadağlı Süleymân Efendi’den dahı fenn-i mantıktan Şemsiyye ve etrâfî ve Şerh-i Matâlî’ ve hâşiyesi Seyyid Şerîf-i Cürçânî görülüp müderrisîn-i kirâmın dilbendi İbrâhîm Hanîf Efendi’den nüsha-yı Vassâf ve zümre-yi h’âcegan-ı divândan Seyyid Mehmed Hakîm Efendi’den Makâmât-ı Harîrî ve Târîh-i ‘Atebî ve bed’iyyâtdan Hulletü’s-Siyerâ ve sâ’ir mülhakât-ı fenn-i âdâb istî’âb olup Şeyh ‘Abbâs-ı Vesîm Efendi’den dahı zebân-ı Fârisîye ta’alluk iden nüsah-ı mülhimme mehmâ-emken görülüp sâ’ir erbâb-ı kabûl-i fuhûl-i fezzâ’il-vusûlden on kadar zevât meclis-i ifâdelerinden levâzım-ı itkân tekmlî olup Üsküdâr’da Vâlîde Sultân Câmî’inin vâ’izi ‘İsâzâde Şeyh Mehmed Sâlih Efendi vâsitasıyla bâkiyyetü’s-selef eş-şeyhu’l-fâzil ve’l-kutbu’l-vâsil ve’l-gavsûl-kâmil ‘Abdü’l-Ganî en-Nablusî eş-Şâmî kuddise sirruhu’l-‘azîzün fenn-i hadîs-i şerîf silsilesine mumzâ vü mahtûm izinnâme ile muntazam olup beyne’l-meşâyih mânenî-i Kemâl-i Hucendî, Tokatî eş-Şeyh Mehmed Emîn Efendi en-Nakşibendî’den dahı Buhârî-yi Şerîf ve sâ’ir fenn-i hadîs-i şerîf görülüp eş-Şeyh Ahmed en-Nahlî el-Mekkî eş-Şâfi’î silsilenâmesi ki kırk dört senedi hâvîdür mumzâ vü mahtûm bu fakîre erzânî kılındı. Andan mâ’adâ turuk-ı şettâ ile dahı ‘ilm-i hadîs-i şerîf ve sâ’ir mesmû’ât u merviyât ve bi’l-hâssa kütüb-i İmâm Fahr-i Râzî ve Muhammed Gazâlî ve te’lifât-ı eş-Şeyh Muhyî’-d-dîn el-‘Arabî kaddesallâhu esrârahum mecmû’ını ta’allüm ve istimâ’ u tefhîme izn virilüp ol esnâda ahsen-i ma’ârif-i cüz’iyye meşk-ı hattîde dahı mefharu’l-mevâlî’-izâm Fındıkzâde Efendi ba’dehû ‘İmâd-ı Rûm Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi’den bi’l-cümle yedi sene

Tuhfe-yi Hattâtîn'de ise bir hattat olarak kendisi hakkında bilgi verirken daha kısa bir bilgi vermiş; ancak yine de ders gördüğü hocalarının adlarını zikretmiştir.³⁹ Burada verilen bilgilere göre müellifin ders aldığı hocaları; Fatih Camii İmamı Seyyid Yûsuf Efendi, Hayâtîzâde Mustafâ Efendi, Yemlihâ Hasan Efendi, Babadağlı Süleymân Efendi, Hâfız Mehmed Efendi, Seyyid Muhammed Hakim Efendi, İbrahim Hanif Efendi, Şeyh Abbas-ı Vesîm Efendi, Şeyh Mehmed Sâlih Efendi, Şeyh Mehmed Emîn Tokadî Efendi, Fındıkzâde İbrahim Efendi, Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi, Yûsufzâde Abdullah Hilmî Efendi, Seyyid Hakîmâ, Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi ve Dede zâde Seyyid Mehmed Efendi'dir.

Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi'nin önemli bir yönü de daha önce belirtildiği üzere bir hattat olmasıdır. *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de hattatlığı hangi hocalardan öğrendiğini anlatmıştır.⁴⁰ Sülûs ve nesih hatlarını Mehmed Râsim Efendi'den, ta'lik hattı ise Fındıkzâde İbrahim Efendi, Kâtibzâde Mehmed Refî ve Dede zâde Seyyid Mehmed Efendi'den öğrenmiştir.

Müstakîmzâde'nin kendisine yardım eden bu kadar kişinin adını andığı görülürken acaba müellif, Feyzullâh Efendi'nin adını niçin zikretmemiştir?

mikdârı ta'allüm ve kuvve-yi karîbeye gelmiş iken inkisâr-ı zücâc-ı mizâc-ı fakîr bâ'is-i te'hîr olmuş idi. Fakîr-i 'azîmü't-taksîr 'umûm-ı ahvâlde

Enâm ki hâk-râ be-nazar kîmyâ kunend
Âyâ buved ki gûşe-yi çeşmî be-mâ kunend
(Bakışlarıyla toprağı altın hâline getirenler,
Acaba bir göz ucuyla bize de bakmazlar mı ki?)

انامکه حاکرا بنظر کیمیا کنند
ایا بود که کوشة چشمی بما کنند

neşîdesince tefâhhus-ı erbâb-ı suver u hâl ve tasaffuh-ı vücûh-ı ashâb-ı kemâl idüp her kanda bir zât-ı marzî'l-hisâl ihsâs itse likâsına tâlib ve her ne kanda bir vücûd-ı mergûbü'l-fi'âl istimâ' eylese mehmâ-emken ictimâ' u iltikâsına dil ü cânla râğb olup pervâne-yi vücûdî şu'le-yi sohbetine ilkâ ve metâ'-ı sıdk u ihlâsdan hüve'l-mevcûdî hıdmetinde fedâ itmek üzere teşmîr-i sâk-ı ikdâm ve şedd-i bâzû-yi ihtimâmla tahsîl-i meleke-yi cüz'iyeye ve tekâmül-i bizâ'a-yı 'ilmiyyeye bezl-i makdûr eyleyüp mülâzemet-i du'â-yı devlet-i pâdişâhîyle dest-mâye-yi a'lâ-yı metâlibi zîb-i kabza-yı temellük eylemek dest-yârî-yi 'inâyet-i veliyyü'n-nî'amîye mevkûf olmagıla bu vesîka-yı enîka-yı metîne-yi raziyyenün tahrîr ü ihdâsına cesâret olundu. Yed-i 'ulyâ-yı meymenet-karîn ve dest-i vâlâ-yı meyseret-güzînlerinden mes'ûldür ki bu hâriç-i ez-defter-i ma'dûd dâ'îlerin dahı dâhil-i hisâb-ı kerem-dîdegân-ı mev'ûd buyurup zamân-ı devletlerinde cebhe-sâyân-ı evvelin pâye-yi süllem-i tevfiğ-ı hayru'l-ferîk zümresine ilhâk u ta'lik buyurup ihyâ olunmak menût-ı celiyyü'ş-şurût irâde-yi himmet-i vâlâ-nehmetleridir.

'Araztu 'alâ mevlâye kulle makâsîdî
Fein şâ'e ahyânî ve in şâ'e etlefâ
(Arz ettim efendime bütün taleplerimi,
İsterse ihya eder, isterse helak eder beni.)

عرضت علي مولاي كل مقاصدي
فان شاء احياني وان شاء اتلفا

Temmet." Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, *Devha-yı Meşâyih-ı Kibâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 2441, vr. 40a-41a; Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, 390, vr. 43a-44a.

³⁹ "Ceddim merhûmun Edirne'den ma'zûlen rihlet eylediği mesken Balat harîkiyle muhterik oldukda Terkîm Câmî'i kurbında bir hâne temellük olunup cülûs-ı Sultân 'Osmân târîhine gelince sâkin olmak münâsebetiyle Sultân Mehmed İmâmî Seyyid Yûsuf Efendi Zülüfliyân H'âcesi Mehmed Efendi ve Yemlihâ Hasan Efendi ve Şeyhu'l-kurrâ Yûsufzâde 'Abdu'llâh Efendi'den ve Seyyid Hâkimâ'dan dahı niçe zamân telemmüz mukadder ve fenn-i hadîs ve tarîkat-ı 'aliyye h'âcegâmî Ebû Şeybete'l-Hidrî radiya'llâhu 'anh civârında vâkî Emîr Ahmed el-Buhârî Zâviyesi şeyhi hüccetü'd-dîn ve mahaccetu ehlü'l-yakîn H'âce Mehmed Emîn Tokadî'den ahz ve mumzâ vu mahtûm vesîka-yı icâzetle dahı şerefyâb olmak müyesser olmuşdur." İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, s. 216.

⁴⁰ "El-kıssa sülûs ü neshi H'âce Mehmed Râsim üstâddan ta'allüm ve hatt-ı ta'likî dahı Fındıkzâde İbrâhîm Efendi ve Kâtibzâde Mehmed Refî' Efendi ve Dede zâde Seyyid Mehmed Efendi'den dahı tefehhüm ile mehmâ-emken medâr-ı ma'âşım olan hatt-ı mâ-yukra' tedârük olunmuşdur." İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, s. 216.

Süleymân Fâik Efendi'nin söylediği gibi Müstakîmzâde, “Feyzî Efendi'nin ‘inâyetini ketm ile” Seyyid Feyzullâh Efendi'nin yardımını gizlediği ve bunu çekemediğinden söylemediği, Müstakîmzâde ile ilgili verilen bu bilgilerden ve müellifin üzerinde emeği bulunan kimselerin adlarını anmasından da anlaşılacağı üzere olası görünmemektedir. Diğer yandan Müstakîmzâde, *Tuhfe-yi Hattâtîn*'de kendisi hakkında bilgi verirken yaşamını sürdürebileceği kadar yardımın verildiğini zaten söylemiş, inkâr etmemiştir.⁴¹ Bütün bu bilgiler ve Müstakîmzâde'nin çeşitli kaynaklarda kendisi ile alâkalı verdiği bilgilerde geçimini te'mîn edecek yardımın kendisine bağlanmasına vesile olan kişinin ismini yad etmemesi, İbnülemîn'in dediği gibi ya müellifin bu kişiden haberdâr olmadığını ya da tevessül olan kişinin, yardımını gizlediğini dahi gösterebilecek durumdadır.

Peki diğer yandan Süleymân Fâik Efendi, ismi geçen Feyzullâh Efendi hakkında ne söylemiştir? İbnülemîn iddiasını güçlendirmek için Süleymân Fâik Efendi'nin *Sefînetü'r-Rü'esâ Zeyli*'nde kayıtlı bilgiyi⁴² de incelemesinde değerlendirmiştir. Süleymân Fâik Efendi, söylediklerinden anlaşılacağı üzere Seyyid Feyzullâh Efendi hakkında da olumlu sözler söylememiştir. Müstakîmzâde ise *Terâcim-i Ahâlî-yi Fetvâ* adlı eserinde yer alan Şeyhülislâm Murtazâ Efendi'nin hâl tercümesinde daha önce de belirtilen imtihan dolayısıyla verdiği bilgilerden sonra sırasıyla onun meşîhat makamından azl edilişi, vefatı ve son olarak eserin üslûbuna göre kişiliği ve hangi padişahlar zamanında makamda bulunduğu üzere bilgi vermiştir.⁴³ Bu bilgilerden Müstakîmzâde'nin sakalının seyrek olması nedeniyle müderris olabilmesinden uzak tutulmasına rağmen dönemin şeyhülislâmı olan Seyyid Murtazâ'nın kişiliği üzerine olumsuz bir değerlendirme yapmadığı anlaşılır.

Süleymân Fâik Efendi'nin vefat etmiş olan bir kimsenin arkasından “*Sağ olsa da şuna desem ki, sen ma'îşetden kırk sene evvel imtîhâna girmişsin, müderris olamamışsın. Sonra nikrîsten muk'âd olmuşsun ve çok zamân oturduğun yerde te'lifâta mübâşeretden gayrı bir işe yaramamışsın.*” şeklinde söylediği sözler esasen çok ağırdır. İbnülemîn, Süleymân Fâik Efendi'nin bu sözlerinin tekdîr edilmesinin ve Müstakîmzâde gibi bir kimseye hiç kimsenin bu şekilde hitap etmemesinin gerektiğini belirtmiştir. Bu ifadeleri Müstakîmzâde için kullanan Süleymân Fâik Efendi'ye ise İnal, birçok makamda bulunduğu halde ne yapmış olduğunu

⁴¹ “Âbâ' u ecdâdum tarîkından ferâgum mukâbilinde Devlet-i 'Aliyye'de bir nân-pâre-yi ma'îşet seddi-i ramak olmak üzere 'inâyet buyurulmuşdur.” İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, s. 216.

⁴² “Süleymân Fâ'ik Efendi merhûm, nâmdaş-ı muhteremini ni'met-nâşinâslıkla ithâm ettiği gibi Seyyid Feyzu'llâh Efendi hakkında da Sefînetü'r-Rü'esâ Zeyli'nde şu satırları yazıyor: '**Sûreten ahlâk-ı hamîde ve evzâ'-ı pesendîde ile meşhûr ve ma'nen nifâk-ı sîret ve redî-yi haslet oldukları zebân-zed-i cumhûrdur.**'

Feyzu'llâh Efendi, Müstakîmzâde hakkında ibrâz-ı insâniyyet ettiyse kendinin nifâk-ı sîret ve redî-yi haslet olması insâniyyetinin kıymetine halel veremez. Ammâ Süleymân Fâ'ik Efendi'nin söylediği hasâ'il-i habîse nefsinde mevcûd ise insâniyyetinin nef'ini görememesi tabî'dir.

Müstakîmzâdeye makâlât-ı müteşekkîrâne îrâd etdirmemeğe sebep-i mâddî yâhud sebep-i ma'nevî acabâ o sîret-i münâfîkâne midir?

Yukarıda işaret ettiğim vech ile Süleymân Fâ'ik Efendi mevzu'-ı bahs eylediği zevâtın ekserini bir sûretle zemmetmek i'tiyâdında bulunduğundan Feyzu'llâh Efendi hakkındaki beyânâtını da biraz ihtiyâtlâ telakkî etmek lâzım gelir.” İnal, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁴³ “Müftî-yi merkûm her tarîkiyle müteferriidâne ref'târ muhtasaru'l-hâl yegâne etvâr her hâleti mülâhazadan 'ibâret ve her hareketi müntec-i fikr-i salâbet olup arpalıktan nükûl ve 'adem-i kabûlleri havâss-ı tab'-ı 'iffet-perverindendir. Miyân-ı akrânda mutasallib ü metîn, muta'assıb-ı fi'd-dîn, ismi gibi merd-i ferd-i zamânî ve beş seneye karîb müddetle hâtime-yi devlet-i Mahmûd Hânî olmuş idi. Bir ay kadar vakt-i hitâmı Sultân 'Osmân-ı Şâlis'in evâ'il-i eyyâmıdır. **Tecâveze'llâhu 'anh. / Allah ondan/kötülüklerinden vazgeçsin/onu affetsin!** (تجاوز الله عنه)” Bilgin, *a.g.e.*, s. 229.

sormuştur.⁴⁴

Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde'nin çok sayıda eser te'lîf etmesi hakkında “Çok zamân oturduğun yerde te'lîfâta mübâşeretden gayri bir işe yaramamışsın” şeklindeki ifadeleri üzere ise İbnülemîn, bu sözlerin hayretlik verdiği; ayrıca Müstakîmzâde'nin kırk sene ömrü fakirlik içinde geçmesine, ayak ağrısı çekmesine ve çevresindekilerce yüzüne bakılmamasına rağmen hürmet edilmesi gereken fazilet sahibi bir kimse olduğunu ifade etmiştir. Burada geçen merhamet etmeyen kimseler için ise İnal, onların yüzlerine tükürmek gerektiğini, şikâyet etmeyerek vaktini te'lîfâta geçirmesinden dolayı böyle bir fert hakkında söz söylerken ihtiramda bulunmayıp “te'lîfâta mübâşeretden gayri bir işe yaramamışsın” şeklinde bir ifade ile tekdîr etmenin insaf ve hakkaniyetin kabul edebileceği hâllerden olmadığını belirtmiştir.⁴⁵ İbnülemîn, bu söylediklerine Müstakîmzâde'nin hastalık bahanesiyle yatmadığını, çok meşakkat ve ilgisizlik içinde kalmasına rağmen eser te'lîfine devam ettiğini, Süleymân Fâik Efendi'nin bu küçümsemelerinin ise yüzüzlüğünden ileri geldiğini ekleyerek onun çok sayıda makama getirilmesine rağmen hangi faydalı işleri yaptığını sormuştur.⁴⁶ Diğer yandan burada İbnülemîn'in belirttiği “te'lîfâta mübâşeret” ifadesi de dikkat çekicidir. Zira bu ifade ile Süleymân Fâik Efendi, müellifin te'lîfâta başlamaktan başka bir işe yaramadığını söylemiş; üstelik bu durumu, bunca eser kaleme almasına rağmen Müstakîmzâde'nin hizmetini küçümser bir üslûpla söylemiştir.

Süleymân Fâik Efendi'nin müderris olmayan âlimlerin hocalık makamına getirilenleri çekemeyip onlardan bir yardım görseler dahi bunu söylemediklerini ve Müstakîmzâde'nin de bu güruhtan olduğunu belirterek onun devlet büyüklerinin nüfûzunu çekemediğinden bahsetmesi de İnal'a göre yanlış bir ifadedir. Çünkü müellif, daha önce belirtildiği üzere ilmiye mensuplarından değil de devletin ileri gelenlerinden oldukları hâlde Ahmed Râtib Paşa ve Ahmed Sâbit Efendi'den gördüğü iyiliği saklamamıştır.⁴⁷

İbnülemîn, ona göre Müstakîmzâde gibi dünyadan elini ve dilini çekmiş,

⁴⁴ “Hele ‘te'lîfâta mübâşeretden gayri bir işe yaramamışsın’ hitâb-ı hatâ-engîzine ne demeli? Şâyân-ı ‘itâb olan bu hitâbı Müstakîmzâde gibi üzerinde ferd-i âferîdenin zerre kadar hakkı olmayan bir merd-i ‘âlî-cenâba revâ gören Süleymân Fâik Efendi, hazîne-yi milletten müntefî’ olarak birçok işte bulunduğu hâlde ‘acaba ne işe yaramıştır, gösterebilir mi?’ İnal, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁵ “Süleymân Fâik Efendi'nin ‘Çok zamân oturduğun yerde te'lîfâta mübâşeretden gayri bir işe yaramamışsın’ tarzındaki hitâb-ı ‘itâb-âmîzi de sezâvâr-ı ta'accübdür. Kırk sene ‘ömrü fakr içinde geçen, ‘nikrîsden muk'ad olan’, ‘tarîk-ı ‘uzmâsından kimesne merhamet edip yüzüne bakmayan’ bir fâzıl-ı vâcibü'l-ihtirâm, hâline merhamet etmeyenlerin yüzüne bakmayanların yüzlerine büzâk-efşân olmak icâb ederken bir ferd hakkında şakk-ı şukka ve bess-i şekve etmeyerek te'lîfâta hasr-ı evkât eyleseninden dolayı takdîr ü tevkîrde bulunmayıp da ‘te'lîfâta mübâşeretden gayri bir işe yaramamışsın’ tarzında ‘itâba kalkışmak insâf u nasfetin kabûl edebileceği hâllerden değildir.’ İnal, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁶ Süleymân Fâik Efendi'nin bu sözlerine yine İbnülemîn şöyle karşı çıkar: “Fâzıl-ı müşârun-ileyh ‘te'lîfâta mübâşeret’ etmeyip de sırtı üstü yatarak tavandaki tahtaları saysa idi Süleymân Efendi, ne diyebilecekti yâhud ne demeye hakkı olacaktı? Mûmâ-ileyhin -Müstakîmzâde hesabına- kabâhat olarak sayıp döktüğü ‘illetler, killetler ve biçâre adamın tesâdüf ettiği kadar nâşinâsıklar, merhametsizlikler arasında ‘oturduğun yerde te'lîfâta mübâşeret’ etmesi, fazilet-i hulkiyye vü ‘ilmiyesinin şâhid-i ‘âdili olduğu hâlde bu yüzden mu'âhazeye cür'et etmek -Süleymân Efendi'nin ‘afvımı ricâ ederim- yüzüzlükden ileri gelir.’ İnal, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁷ “Süleymân Fâik Efendi'nin ‘tarîk-ı ‘ulemâda olanların tarîk-ı hâcegânîde olanları çekemeyip anlardan kendilere bir ‘inâyet olsa da ketm’ ettiklerine ve le'im adamlar olduklarına dâir mesrûdâtıyla Müstakîmzâde'yi de bu ‘gürühdan’ ‘add ve ‘ricâl-i devletin nüfûz u ikbâlini çekemediğinden’ bahsetmesi de sakâmetden hâlî değildir. Çünkü yukarıda gösterildiği vech ile - Ahmed Râtib Paşa, Ahmed Sâbit Efendi- tarîk-ı ‘ulemâdan degil, ricâl-i devletten oldukları hâlde Müstakîmzâde, anlardan gördüğü en küçük bir iyiliği ketm etmemiştir.’ İnal, *a.g.e.*, s. 25.

adeta ıssız bir köşede ibadet edercesine umûmun yararına dair faydalı ve mühim eserler te'lif etmiş olan bir kimsenin dünyanın süsü ile bir alışverişinin kalmadığını ve bu nedenle devlet büyüklerinin nüfûzunu çekememesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını söyleyerek bu durumun rekâbetten, hırs ve hasetten kaynaklandığını belirtir. Ayrıca çeşitli kaynaklarda vasıfları övülerek ta'rîf edilen, dinini ve emirlerini korumak ve tatbik etmekteki ciddiyet ve sağlamlığı ile ahlâkının fazileti, üzerinde birleşilen bir mes'ele olan Müstakîmzâde hakkında Süleymân Fâik Efendi'nin söz ettiği kabahatlerin eksikliklerle dolu ve yersiz addedilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁸

⁴⁸ İnal, incelemesinde bu söylediklerini şöyle ifade eder: “Müstakîmzâde gibi dünyâdan elini ve dilini çeken ve künc-i 'uzletde -'âdetâ 'ibâdet edercesine- nef'-i 'âmma müte'allık âsâr-ı mühimme vü nâfi'a te'lîfine vakf-ı fikr eden bir münzevî-yi 'âlî-menizletin, ârâyiş-i dünyâ ile bir alışveriş kalmamışdır ki 'ricâl-i devletin nüfûz u ikbâlini' çekemesin. Nüfûz u ikbâli çekememek, rekabetten ve hırs u hasedden tevellüd eder.

Şeyb u şâb âmedenî bûd u reftenî
Rûz u şebeş küşûden çeşmî u bestenî
(Yaşlılık ve gençlik gelir ve gider.
Gündüz ve gecesi göz açıp kapamaktır.)

Mî'râc-ı bendegî zi-der gayr-ı ser-keşîst
Reften be-ka'be pâ-y-be-dâmen keşîdenî
(Kulluğun mirâcı, âsiliğin dışındaki kapıdandır.
Gece ve gündüzü geç açıp kapatmak kadar.)

شيب و شاب آمدني بود و رفتني
روز و شبش کشودن چشمی و بستنی

معراج بندگی زدر غیر سر کشیست
رفتن بکعبه پای بدامن کشیدنی

zemzeme-yi istiğfâr-kârânesiyle kûşe-yi inzivâyâ çekilen bir merd-i kâni'in hissiyât-ı rekâbet-kârâneye kapılmasına ve sâ'ika-yı hırs u hasedle âharın nüfûz u ikbâlini çekememesine hükmetmek nasıl kâbil olur? Binâ'en 'aleyh Sa'deddîn Süleymân Efendi'nin ahvâlini, bir de Fâik Süleymân Efendi'nin akvâlini nazar-ı dikkate alan erbâb-ı insâf, ikinci Süleymân'a hitâben

Kâr-ı pâkân-râ kıyâs ez-hod me-gîr
(Temiz olanların işini, kendi yaptıklarınla kıyaslama.)
کار پاکان را قیاس از خود مکیر

demeye mecbûr olurlar.

Müstakîmzâde '**Şifâ'ü's-Sadr li'n-Nesli'n-Nûr**' nâmındaki eserinin mukaddimesinde kendini
(fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)

Câmi'u'l-cem'-i sûtûr-ı ta'zîm
'Âsî-yi Hak, mutî'-i nefsi-i sakîm

Rehber-i sâlikân-ı râh-ı şeref
Şeyh-i 'ısyân-ı hânkâh-ı telef

Erzelü'l-ömr pîr-i nâ-bâliğ
Zikr-i Hak'dan degül dil-i fârig

Müstakîmzâde-yi güneh-pîrâ
Mağfiret-hâh-ı dergeh-i Mevlâ

tarzında ta'rîf ettiği hâlde bitâne-yi ahvâline vâkif olanlar 'enfâs-ı ma'dûde-yi zindegânîsini zikr-i kalbîye 'atf ile nâ'il-i sermedî-yi devlet-i ma'neviyye olan 'allâme-yi yegâne ve fehâmeye-yi bî-bahâne, perhîz ü riyâzette düş-ber-düş 'ârif-i Bistâmî ve neşr-i fevâyih ü nezâhet ile etrâf u eknâfta nefhârîz-i şöhret-i 'Attâr u Câmi' ...', 'Yektâ-süvâr-ı meydân-ı hakâyık u ma'ârif ve zînet-tırâz-ı esrâr-ı funûn u 'avârif ...', 'Fuzalâdan, 'ulemâdan, sulehâdan, musanniffinden...', 'Niçe zamân takrîren ve tahrîren neşr-i 'ulûm-ı nâfi'aya kıyâm üzere iken...', 'Mahdûm-ı muvakkar, ekser-i funûndan kazâ-yı vatar, nazm u nesrde sâhib-i eser, 'ulûm-ı edebiyye vü 'Arabîyyede bedî'u'n-nikât kâbiren-'an-kâbir bir

İbnülemîn, Müstakîmzâde'nin her türlü keyif verici şeyden nefsinin alıkoyabilecek derecede temizlik gösterdiğini ve bu nedenle nefis-i emmârenin gerektirdiklerinden olan hırs ve hased ile nimeti inkâr gibi kötü hâlleri kovulmuş şeytanın dahi ondan beklemeyeceğini tasdik edeceğini ifade eder. Ona göre Süleymân Fâik Efendi'ye düşen insanlık vazifesi, Müstakîmzâde gibi ilmiyle âmil bir kimseyi, hırslı ve hased eden bazı kötü ahlâklı kimseler ile meşrepleri bir farzederek aleyhinde söz söylemek ve rûhunu incitmek değil de *Şifâ-yı Şerîf* şârihinin dediği gibi her yönden hürmete lâyık görmek, gönlünü hoş etmek ve Allâh'ın rızasını celbeden himmeti yüksek ve gayreti çok olan Müstakîmzâde'yi sonradan gelen muasırlarına karşı hoş sözlerle yüceltmektir.⁴⁹

İbnülemîn, bu bahiste son olarak müellif ile ilgili değerlendirmelerini onun kıymetli eserler vermiş kemâlât sahibi bir kimse olduğunu söyleyerek tamamlamıştır.⁵⁰

3. Sadeddîn Nüzhet Ergun'un Değerlendirmeleri

İbnülemîn'in Süleymân Fâik Efendi'ye dair değerlendirmeleri Sadeddîn Nüzhet Ergun'un da dikkatini çekmiş ve Ergun, *Türk Şairleri* adlı eserinde Süleymân Fâik hakkında⁵¹ bilgi verirken İnal'ın *Tuhfe-yi Hattâtîn*'in başındaki incelemesinde verdiği bilgilere atıfta bulunmuştur. İnal, burada yer alan tenkitlerinin dışında *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde de ayrıca değerlendirmeleri yer almaktadır⁵² ve

fâzıl-ı müstakîmü'z-zât ve sûrî vü ma'nevî cemîlü's-sifât...' gibi evsâf-ı 'âliye ile ta'rîf ü tevkîr ediyorlar.

Hayât u memâtında böyle senâ vu i'lâ edilen ve salâbet-i dîniyye ve fazîlet-i hulkiyyesi müttedefekun-'aleyh olan bir zât-ı 'âlî-kadr hakkında Süleymân Fâik Efendi'nin serd ettiği ithâmât, pür-hale ve nâ-be-mahall 'addolunmak zarûrîdir." İnal, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁴⁹ "Müstakîmzâde her türlü mükeyyifâtta, hattâ tütün isti'mâlinden bile men'-i nefis edecek derecede ibrâz-ı nüzhet eylediği hâlde nefis-i emmârenin îcâbât-ı habîsesinden olan hırs u hased ve küfrân-ı ni'met gibi mesâvîyi irtikâb etmeyeceğini, şeytân-ı racîm de tasdik eyler.

Süleymân Fâik Efendi'ye terettüb eden vazîfe-yi insâniyye, Müstakîmzâde gibi bir 'pîr-i ma'ârif-mevfûru' harîs ü hasûd birtakım cerrârîn-i bed-âyîn ile hem-meşreb farz edip de 'aleyhinde idâre-yi makâl ve rûhunu rencîde etmek değil, 'Şifâ-yı Şerîf' şârih-i kâmilinin dediği gibi 'Her vech ile ikrâma şâyân ve tatyîbi müsteclib-i rızâ-yı Mennân' olan o merd-i 'âlî-himmeti, mu'âsırîn u ahlâfa karşı kelîmât-ı tayyibe ile i'zâz eylemektir." İnal, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁰ "Envâ'-ı mevânî' u gumûm içinde vücûda getirdiği âsâr-ı 'ilmiyyeden müstefiz olan bir şükr-güzâr hakîr sıfatıyla mu'âsırîn u ahlâfa i'lân ederim ki: 'Müstakîmzâde merhûm, ma'ârif-mendân-ı millet arasında fazîlet-i 'ilmiyye vü hulkiyye, bâ-husûs kesret ü kıymet-i âsâr ile ma'dûdü'l-emsâl bir mü'ellif-i sâhib-kemâldir.'

İşte o kadardır ol hikâyet

Bâkîsi güzâf-ı bî-nihâyet" İnal, *a.g.e.*, s. 27.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadeddîn Nüzhet Ergun, (ty.). *Türk Şairleri*, C. 3, s. 1409-1414.

⁵² İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserindeki değerlendirmeleri şu şekildedir: "Tuhfe-yi Hattâtîn mukaddimesinde söylediğim vech ile: 'Ta'nezenlikte fâiku'l-akrân olan Süleymân Fâik Efendi'nin ismi ve mecmûası şahsından daha meşhûrdur.'

Süreyyâ Bey Sicill-i Osmânî'de 'Doğruluğu sever, şâir-i mâhir idi.' diyor. Doğruluğu sevmesi şâyân-ı takdîr ve teşekkür ise de doğruya, eğriye **ta'n etmesi** sevilir bir hâl değildir. Tezkire-yi Fatîn'de münderic 'Ta'n edelim' redifli gazeli de herkese, her şeye ta'netmek itiyâdında bulunduğu delîldir. O gazelde 'mukbilin câhına, mâline; müdbirin kârına, hâline; hocanın kıyline, kâline; ruhsâr-ı yârin âline hâline; feleğin mâhına sâline, en nihâyet kendi tab'ına ve kâline ta'n ediyor.

Ahlâkını ve âsâr-ı nazmiyyesini tedkik edenler:

Hazret-i mîr-i sühan-pervere olmaz tanzîr

Fâ'ik'in tab'ına mı kâline mi ta'n edelim'

beytinin ikinci mısraını tekrar etmeğe mecbûr olurlar.

Bir gazelinde:

Temelden hâne-i eş'ârına Fâ'ik metânet ver

Fesâd olsa esâsında bînânın pâydar olmaz

tarzında nefesine nasîhat etmiş ise de 'hâne-i eş'ârına temelden metânet' verememiştir.

Ergun da İnal'ın bu sözlerini eserinde vermiştir. Ergun, İbnülemin'in Süleymân Fâik Efendi'nin hicveden üslûbunu ileri sürerek onu tenkit etmesi ile onun asıl mühim olan tarafını göstermediğini ve ülke için hizmetlerinin ne derece faydalı olduğunu belirtmediğini söylemiştir.⁵³ Aslında İnal, bu hususta daha önce belirtildiği üzere Süleymân Fâik Efendi'nin çok sayıda makamda bulunduğunu; ancak "... Süleymân Fâik Efendi, hazîne-yi milletten müntefi' olarak birçok işte bulunduğu hâlde 'acaba ne işe yaramıştır, gösterebilir mi?' sözleri ile onun kendisine görev verilen makamlarda ehemmiyetli bir iş yapmadığını söylemiştir.

Süleymân Fâik Efendi'nin üslûbu ve mecmûasında verdiği bilgileri de değerlendiren Ergun, *Sicill-i Osmânî*'de⁵⁴ "doğruluğu sever" diye bahsedilen şair için "eğridir" diyebilmek için elde bir belge olmadığını; ancak muasırlarının veya kendinden önce yaşamış bazı kimselerin ona göre yanlış olan tavırlarını açıkça eleştirmekten çekinmemiş olmasını Süleymân Fâik Efendi'nin doğruluğuna bir delil addetmiştir.⁵⁵ Buna örnek olarak ise *Safayî Tezkiresi* için "*Müşevveşü't-tertib vel-elfaz*" tabirini kullanmasını, Şeyh Galib'in bir beytini tenkit etmesini, Mevlâna Hâlid,⁵⁶ Hâlidîler, Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi ve Vak'anüvis Esad Efendi'ye dair mecmûasında aleyhte yazılmış yazılar olmasını;⁵⁷ ayrıca bunların dışında kıssahanlara ve Rıfâilerin topuz vurmaları ile şiş saplamlarına itiraz etmesini vermiştir.⁵⁸ Esasında burada bahsedilmesi gereken bir husus daha vardır. *Devhatü'l-Meşâyih*'a Ayıntabî Mehmed Münîb Efendi'den sonra Süleymân Fâik Efendi ve Mektûbîzâde Abdülazîz zeyil yazmış olan isimlerdir. Her iki müellifin de eserlerinde biyografilerini verdikleri şeyhülislâmlar aynıdır. Ancak Mektûbîzâde Abdülazîz, Süleymân Fâik Efendi'nin eserini garazkârâne bir üslûpla yazdığını

Taht-ı şî'rde şimdi biz pâdişâh-ı nev
Olsa aceb mi Nâbî vü Sâbit gulâmımız
ve

Alırdım şâirin her bir sözün bin altına Fâ'ik

Eğer kim nutku bu şî'rin gibi hüsn-i beyân olsa
demesi, senedsiz iddiâ-yı hak kabîlinden madûddur.

Müstakîmzâde hakkında 'Şî'ri şâyân-ı tahsîn değildir.' diyen Süleymân Fâik Efendi'nin şiirine 'Şâyân-ı tahsîndir.' diyenler bulunacak mı?' İbnülemin Mahmud Kemal İnal, (hızl. Müjgân Cunbur,), *Son Asır Türk Şairleri*, AKMB Yay., Ankara 1999, C. I, s. 536-537.

⁵³ "Ta'nezenliğini ileri sürerek Süleymân Faik Efendi'yi bu cümlelerle tenkid eden Bay İbnülemin Mahmud Kemal, bu değerli şahsiyetin asıl ehemmiyetli tarafını göstermemiş ve memleket için istifadeli olan mesâisinin ne derece faydalı olduğunu bildirmemiştir." Ergun, *a.g.e.*, s. 1410-1411.

⁵⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*'de Süleymân Fâik Efendi hakkında hayatı ile alâkalı bilgi verdikten sonra onun kişiliği ve edebî şahsiyetini "Doğruluğu sever, şâ'ir-i mâhir idi." ifadesiyle değerlendirmiştir. Bilgi için bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1308, C. 3, s. 98.

⁵⁵ "Sicil sahibinin 'Doğruluğu sever.' diye tavsif ettiği bu şaire 'eğridir' diyebilmek için elimizde hiç bir vesika yoktur. Yalnız Süleymân Fâik Efendi, muasırlarının ve kendinden evvel yaşayan birtakım şahsiyetlerin 'yanlış' telâkki ettiği hareketlerini açıkça söylemekten çekinmemiştir. Bu tarzdaki hareketi de gene onun doğruluğuna bir delildir." Ergun, *a.g.e.*, s. 1411.

⁵⁶ Süleymân Fâik Efendi, eserinde Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hakkında verdiği bilgilere şöyle başlar: "Silsile-yi Nakşibendiyye'den olmak 'iddi'âsıyla Bağdâd civârında ... Baba sancâğında Süleymâniyye dinilen mahall ahâlîsinden zuhûr iden Şeyh Hâlid'in tavrı âyîne-yi tarîkat-ı Nakşibendiyye'ye külliyyen muhâlîf ve murâdî sâhib-i zuhûr olarak ilgâ-yı fitne vü fesâd idüğü 'ukalâ-yı zamân ve ferd-i beyâna deverân 'inde zâhirdür." Süleymân Fâik Efendi, *a.g.e.*, vr. 4a.

⁵⁷ Burada Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi dışında ismi geçen kimseler hakkında daha sonra çalışmalar yapılacaktır.

⁵⁸ "*Safayî Tezkiresi* için de 'Müşevveşü't-tertib vel-elfaz' tabirini kullanmıştır. Bu fikir de öteden beri tekrarlanmıştır. Süleymân Faik, Şeyh Galib'in de bir beytini tenkid etmektedir. Vücûda getirdiği mecmûasında sarîh olarak aleyhte yazılmış yazılar Mevlâna Hâlid ve Hâlidîler ile Müstakîmzâde Sadeddîn Efendi ve Vak'anüvis Esad Efendi'ye münhasırdır. Bir de kıssahanlara ve Rıfâilerin topuz vurmalarına, şiş saplamlarına itiraz etmiştir." Ergun, *a.g.e.*, s. 1412.

düşündüğünden yeniden bir zeyil kaleme almıştır.⁵⁹ Bu husustan ne İbnülemin'in ne de Ergun'un bahsetmemiş olması da dikkat çekicidir. Zira İbnülemin iddiasını güçlendirmek için incelemesinde Süleymân Fâik Efendi'nin yazdığı zeyl üzerine üslûbundan dolayı yeniden bir zeyl yazılmak zorunda kalındığından bahsedebilirdi.⁶⁰

İbnülemin'in Süleymân Fâik Efendi hakkındaki bir başka iddiası, müellifin mecmûasında malumat verdiği kişiler üzerine kusur isnat etmek gibi bir huyu olduğudur. Vak'anüvis Esad'ın hâl tercümesinde geçen bu iddiayı Ergun, müellifin eserindeki aleyhte yazılmış sözlerin⁶¹ tenkidî düşüncelerden oluşmasına bağlamaktadır. Diğer yandan Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde'nin kudretli bir şair olmadığını söylemesinin de aslında bir gerçek olduğunu belirtmiştir. Ergun'a göre Müstakîmzâde'ye verilen kıymet şiirlerinden ziyade te'lîf ettiği benzersiz eserlerden dolayıdır.⁶²

⁵⁹ Mektûbîzâde Abdülazîz Efendi tarafından kaleme alınan ve Ayıntabî Mehmed Münîb Efendi'nin zeyline zeyl olarak yazılan eserin mukaddimesinde Süleymân Fâik Efendi'nin üslûbu ve kullanılan ifadeler nedeniyle zeylin tekrar yazıldığı şöyle belirtilir: “**Ve ba'du** hafî olmaya ki evâ'il-i Devlet-i 'Aliyye-yi 'Osmâniyye **lâ-zâle müte'âkiben bi-tevârudî'l-eltâfi's-Subhâniyyeti**'de / **Sübhan olan Allah'ın lütüflarının peş peşe gelmesine mazhar olsun!** (لا زال متعاقبا بتوارد اللطاف السبحانية) ûlâ-yı imzâ-nüvîs-i fetvâ ve bâlâ-celîs-i makâm-ı ne'am u lâ olan Şemsü'd-dîn Fenârî Hazretleri'nden bede' ile bin iki yüz târîhine gelince müttekâ-pîrâyân-ı meşîhat-i İslâmîyye hazerâtınınun terâcim-i evsâf-ı ber-güzîdeleri Müstakîmzâde Süleymân Sa'dü'd-dîn Efendi'nün asl-ı Devha ve zeyillerinde bast u tahrîr ve iki yüz târîhinden yigirmi bir senesine gelince revnak-efzâ-yı mesned-i fetvâ olan zevât-ı kirâmın te'ârûf-i ahvâl-i pesendîdeleri 'Ayntâbî Münîb Efendi'nün iki kıt'a zeylinde zabt u tastîr olunup târîh-i mezkûr mâba'dında erîke-tîrâz-ı makâm-ı mu'allâ-yı iftâ bulunan on bir 'aded nüfûs-ı zekiyyenün terceme vü tetimme-yi evsâf-ı hamîdelerini muhibbân-ı 'ulemâ-yı resmîyye ve mütehayyîzân-ı ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'den cerîde muhâsebecisi iken elli üç târîhinde defter-i hayâtı tayy-kerde-yi dest-i memât olan Muhassılzâde Süleymân Fâ'ik Efendi kırk sekiz târîhinde keşîde-yi silk-i tahrîr itmiş ise de **ifâdâtı ba'zı agrâz-ı hafîyye ile mu'allel** ve her bir mesmû'âtında **men yesma' yehal / İştîen kimse zanna kapılır.** (من يسمع يخل) mücibini isbât ile tahkîkâtı muhtell olduğu cihetle şâyân-ı kabûl-i zeyl-i mu'temed ü makbûl olamadığına binâ'en terâcim-i seniyye-yi mezkûrenün ez-ser-i nev kalem-i şikeste-rakam-ı 'Abdü'l-'azîz-i nâçîz ile tanzîm olunması husûsına dâ'ir ba'zı zevât-ı kirâm taraflarından vukû' bulan emr ü iş'âra cânib-i hakîrânemden 'adem-i istitâ'at beyânıyla i'tizâr kılınmış ise de ısrâr buyurılmagın **el-emru fevka'l-edeb / Emir edepten üstündür.** (الامر فوق الادب) gûyâ hemân ta'bîrât-ı rûz-merre ile beyân-ı maksûda ibtidâ olındı. **Vallâhu'l-Müste'ânu fi-küllî hînin ve ânin. / Allah her zaman ve her anda Müste'an'dır, kendisinden yardım istenilendir.** (والله المستعان في كل حين و آن)” Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin, a.g.e., s. 445.

⁶⁰ Süleymân Fâik Efendi'nin zeylinde yer alan şeyhülislâmlar hakkında hangi agrâz ifadeleri kullanmış olabileceği üzerine de daha sonra ayrıntılı bir çalışma yapılacak ve bu çalışmada onun zeyli ile Mektûbîzâde Abdülazîz'in zeyli arasında hangi bilgi ya da üslûp farklılıklarının olduğu belirtilecektir.

⁶¹ Ergun, Süleymân Fâik Efendi'nin mecmûası üzerine belirttiği ve aşağıda da geçen “Bu zâtın mecmûasında aleyhte yazılmış sözler, ekseriyetle tenkidî mahiyette bir takım mülâhazalardan ibarettir.” sözlerini kendisinin şu değerlendirmelerine dayandırmış olmalıdır: “Bir iki şahsiyet aleyhinde yazılır yazan Süleymân Fâ'ik efendi, Müverrih Sürûrî Nâsîd İbrahim Bey, Şeyhülislâm İsmail Âsım Efendi, Nâbî... gibi şairler, Hamamîzâde İsmail Dede, Sikârîzâde Ahmed, Hâfîz Şeydâ, Şâkir Ağa... gibi musikîşînâslar ve daha bir çok âlim ve mutasavvıflar hakkında sadece takdîrkâr yazılar yazmıştır. Binâenaleyh, onun her bahsettiği şahsiyet aleyhinde bulunduğunu söylemek hakikate uygun olmaz. Bîtaraf bir münekkîdin vereceği hükûm şu olabilir: Süleymân Fâ'ik Efendi, haklı veya haksız bazı şahıslar ve meslekler aleyhinde bulunmuş ve maruf bir kısım şahsiyetlerin seyyiatını teşhir etmiş olmakla beraber, değerli bir çok kimseler hakkında takdîrkâr bir lisan kullanmış ve faydalı bir takım malûmatı ilk olarak tesbit etmiştir. Nitekim Cevdet Paşa gibi ciddi bir âlim, tarihini vüçûda getirirken onun mecmûasından da istifade etmiştir.” Ergun, a.g.e., s. 1412.

⁶² “Bay İbnülemin Mahmud Kemal, Vak'anüvis Esad'ın terceme-yi hâlinde 'Süleymân Fâik Efendi, bahsettiği her zâta bir kusur isnâd etmek i'tiyâdında' olduğunu söylüyor. Bu zâtın mecmûasında aleyhte yazılmış sözler, ekseriyetle tenkidî mahiyette birtakım mülâhazalardan ibarettir. Müstakîmzâde'nin kudretli bir şair olmadığını söylemesi de bir hakikattir. Esasen bu büyük âlime

Sonuç

Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, 18. asırda yaşamış ve bilhassa ömrünün son demlerinde sıkıntılar çekmesine rağmen çok sayıda eser vermiş olan âlim bir kimsedir. Onun hakkında Süleymân Fâik Efendi ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile her ikisinin sözlerini değerlendiren Sadeddîn Nüzhet Ergun çeşitli mülâhazalarda bulunmuştur. Bahsi geçen isimlerden İnal ve Ergun'un değerlendirmelerinden hangisinin bu hususta daha doğru olduğu hususunda öncelikle Süleymân Fâik Efendi'nin *Mecmûa'sının* incelenmesi gerektiği görülmüştür. Zira eserde düzenli ve belirli kâidelere oturtulmuş bir tenkitten söz edilip edilemeyeceği de araştırılması ve incelenmesi gereken bir başka husustur. Müellifin hangi hususlarda kimi methettiği, kime tenkitten bulunduğu ve gerekçe olarak neyi gösterdiği ortaya konmalıdır. Ancak diğer yandan önemli olan ve göz önünde bulundurulması gereken bir nokta da Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde'yi tenkit ederken kullandığı üslûptur. Çünkü daha önce bahsi geçen kimi bölümlerden de anlaşılacağı üzere müellifin Müstakîmzâde üzerine eleştirilerinde üslûp oldukça ağırdır. Ayrıca İbnülemin, Süleymân Fâik Efendi'yi verdiği bilgilerin doğruluğu konusunda da eleştirir. Bu durumda Feyzullâh Efendi de dâhil olmak üzere, mecmûasında haklarında malumat verdiği kişiler üzere bulunan olumlu ya da olumsuz tüm tenkitlere de ihtiyatla yaklaşma gereği ortaya çıkmaktadır.

Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde üzerine eleştirileri, daha evvel de belirtildiği üzere onun eserleri, ilmî ve edebî şahsiyeti ve geçimini te'mîn ettiği paranın nereden geldiği üzerine kuruludur. Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde'yi en çok eleştirdiği husus, anlaşılacağı üzere, eserlerinin herhangi birinde onun kendisine yardım edilmesine vesîle olan Seyyid Feyzullâh Efendi'den bahsetmemiş olmasıdır. Diğer yandan müellifin devlet erkânından ya da ulemâdan gördüğü iyilikleri eserlerinde iyilik edenlerin isimlerini de zikrederek anlattığı görülür. Bu nedenle bu hususta da oluşan kanı, müellifin kendisine yardım edilmesine vesîle olan kişiden haberdâr olmadığı ya da Feyzullâh Efendi'nin yardımını gizlediği yönündedir.

Ergun, İbnülemin'in incelemesinde Süleymân Fâik Efendi hakkında tarafsız bir değerlendirme yapmadığını düşünmüş olmalıdır. Diğer yandan Ergun'un kimi değerlendirmelerinin cevabı da esasen İnal'ın incelemesinde yer almaktadır.

Tüm bu muhakemeler doğrultusunda verilebilecek en önemli hüküm ise İnal ve Ergun'un da üzerinde durduğu sûretle Müstakîmzâde'nin bilhassa nesir sahasında çok önemli eserler te'lîf ettiği, Süleymân Fâik Efendi'nin söylediği gibi "oturduğu yerde te'lifata mübaşeret etmiş" olsa dahi meydana getirmiş olduğu eserler hasebiyle yaşadığı yüzyılın önemli âlimlerinden sayıldığı; ayrıca Süleymân Fâik Efendi'nin Müstakîmzâde'nin edebî şahsiyeti hakkında ifade ettiklerinde haklı olabileceği; ancak kişiliği ve geçimini te'mîni üzerine belirttiklerinde ise belki de Müstakîmzâde'nin ilmî üstünlüğünden dolayı isnat ettiklerinde haksız olarak görülebileceğidir.

verilen kıymet, şiirleri bakımından değil vücûda getirdiği emsalsiz eserler bakımındandır." Ergun, *a.g.e.*, s. 1412.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, İstanbul 1275, C. 4.
- Akbayar, Nuri, (hızl.), *Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1996.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (1927), (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bak. Yay., Ankara 1992.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Musannifîn*, İstanbul 1955.
- Bayraktar, Nail, *Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâ'ü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn Şöhretler İndeksi*, MEB Yay., İstanbul 1990.
- Bilgin, Emrah, *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeyilleri (İnceleme - Tenkitli Metin - Dizin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016.
- Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- Cunbur, Müjgân, (hızl.), *İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal, Son Asır Türk Şairleri*, AKMB Yay., Ankara 1999, C. I.
- Demirci, Mustafa, *Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn'in Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Diclehan, Şakir, (hızl.), *Müstakîmzâde Süleyman Saadeddin Efendi, Hazret-i Ali Divanı*, Derin Yayınları, İstanbul 2012.
- Ergun, Sa'deddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936.
- Fikri Zeki el-Cezzâr, *Medâhilü'l-Mü'ellifîn ve'l-A'lâmü'l-'Arab*, Riyâd, 1994, C. 3.
- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Tuhfe-yi Hattâtîn*, Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı, İstanbul Devlet Matbaası, 1928.
- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, (hızl. Müjgân Cunbur.), *Son Asır Türk Şairleri*, AKMB Yay., Ankara 1999, C. I.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1998, C. 4.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2009.
- , *Büyük Farsça Sözlük*, Say Yay., İstanbul 2012.
- Kehhâle Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, Dimeşk, 1957; C. 4.
- Kellner-Heinkele, Barbara, *Devhatü l-Meşâyih: Einleitung und Edition* (2 cilt), Stuttgart, 2005.
- Kılıç, Filiz, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, [Elektronik Sürüm], Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Koç, Mustafa, (hızl.), *Müstakîmzâde, Tuhfe-i Hattâtîn*, Klasik Kitaplar, İstanbul 2014.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2008.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1308, C. 3.
- Muallim Nâcî, *Esâmî*, İstanbul 1308.

- , *Lügat-i Nâcî*, TDK Yay., Ankara 2009.
- Muhammed İssa İman, *Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, Mecelletü'n-nisâb: Kişi, Eser ve Yer Adlarının Açıklamalı Dizini*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- Müstakîmzâde Süleymân Sadeddin Efendi, *Hülâsatü'l-Hediyye*, Millet Ktp., 34 Ae Şer'iyye 1082.
- Ocak, Serpil, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin'in Nakşbendiyye Tarikatının Usûl Ve Adâbına Dair Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2014.
- Özburun, Saliha Şener *Hazret-i Ali Divan*, Kaktüs Yay., İstanbul 2010.
- Özburun, Saliha Şener (hızl.), *Müstakîmzâde Süleyman Saadeddin Efendi, Hazret-i Ali Divan*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2010.
- Redhouse, Sir James; *Turkish And English Lexicon*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Eski Hazine 1719.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Eski Hazine 1735.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 2400.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Y. 2404.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, İstanbul Üni. Nadir Eserler Ktp., TY. 4727.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi, 3756.
- Resâ'il-i Müstakîmzâde*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, 625.
- Sağman, Şengül, *Müstakîmzade'nin "Mecmua-i İlahiyyat" Adlı Güfte Mecmuası (2 cilt)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Süleymân Fâik Efendi, *Mecmû'a-yı Süleymân Fâ'ik*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 9577.
- Süsler, Ebru, *Hat Sanatı Açısından Tuhfe-i Hattâtîn*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1311, C. 4.
- Utku, Mustafa, *Ahidnâme*, Uludağ Yayınları, Bursa, 2013.
- Tek, Abdürrezzak, *Müstakîmzade Süleyman Sadeddin'in Risale-i Melamiye-i Bayramiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2000.
- Vural, Efkân, *Müstakîm-zade Süleyman Sa'deddin Hayatı, Eserleri ve Risale-i Melamiye-i Bayramiye'si*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Yılmaz, Ahmet, *Müstakîm-zade Süleyman Sadeddin Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.
- Yılmaz, Yavuz, *Müstakîmzade'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.